

ԲՆԱԳՐԵՐ
ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
TEXTES ET ETUDES

ՆԵՐՍԵՍ ԲԱԳՐԵԻԱՆԴԱՑԻ ԻԾԽԱՆ ՀԱՅՈՑ ՀԵՂԻՆԱԿ ԴԱԻԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԸ

Ս. Ղազարի մատենադարանի թիւ 822 ձեռագիրը, որ աստուածաբանական նիւթերու ժողովածու մըն է եւ կոչուած ձառքննիր է.¹, կը պարունակէ բաւական երկար գրութիւն մը Գրիստոսի մարդեղութեան շուրջ, որուն վերնագիրն է. «Ոնդիր Տնառն Մուշեղի՝ ընդէմ Արիանոսի, Եւտիքի, եւ Նեստորի եւ Քաղկեդոնի»: Սակայն նշուած է անոր հեղինակի անունը:

Այս գրութեան մասին անդադարձած է նախ Հ. Բարսեղ Սարգիսեան, 1904ին, իր մէկ յօդուածով, «Պետրոս Սիւնեցի, աշակերտ եւ յարասող Մ. Որբենացւոյ»² վերնագրով: Ան կը նկատէ թէ վերոյիշեալ ձեռագրին տիրոջ ցանկին մէջ, կազմուած Միսիթարեան հայրերէն մէկուն ձեռքով, Հ. Ալիշան աւելցուցած է սոյն գրութեան վերնագրին քով իբր հեղինակ՝ Ներսէս Բ. Կաթողիկոսի անունը: Հ. Բարսեղ Սարգիսեան գրութեան ոճէն կը հետեւցնէ թէ ան գրուած է Ներսէս Կաթողիկոսի ժամանակակից՝ Պետրոս Սիւնեցիի ձեռքով. որովհետեւ Սիւնեցին ներկայ գտնուած է, 554ին, Ներսէսի դամարած Դուինի ժողովին: Միւս կողմէն վերոյիշեալ գրութեան մէջ նշմարած է Որբենացիի Պատմութեան գրքին մէջ եղած նման բացատրութիւններ՝ ուղղուած Մուշեղ Բարաստունիի անձին: Հուսկ նկատի առած է որ Երուսաղէմի 1716 թուականի ձեռագրի մը մէջ՝ վկայութիւն մը կայ որ կ'ըսէ. «Ներսէսի Միջնոյ Հայոց Կաթողիկոսի, գրեալ ի խնդրոյ Մուշեղայ Բարաստունոյ», հետեւցուցած է թէ վերոյիշեալ ձեռագրին մէջ եղած «Ի խնդրոյ Տնառն Մուշեղայ» գրութիւնը՝ պէտք է հեղինակ ունեցած ըլլայ Ներսէս Բ. Հայոց Կա-

1. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ., Մայր Յուցակ Զեռագրաց Մատենադարանին Միջբարեամց, Վննետիկ, 1914, Հտ. Բ, էջ 161:

2. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ., Պետրոս Սիւնեցի աշակերտ եւ յարասող Մովսէս Խորենացւոյ, Բազմավէպ, 1904, էջ 65-71:

3. ՊՕՂԱՐԵԱՆ ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ., Մայր Յուցակ Զեռագրաց Սրբոց Յակոբեամց, Երուսաղէմ, 1906, Հտ. Ա, էջ 587, (Զեռ. թիւ 208):

թողիկոսը, բայց ոչ ուղղակի, այլ, ինչպես ըսինք, անոր կողմէն գրած և Պետրոս Սիւնեցին:

Այս գրութեան հեղինակի մասին անդադարձած է նաեւ Մաքլէր, Փրանս. հայաբէտը իր յօդուածին մէջ⁴, անոր հեղինակ համարելով Ներսէս Շնորհալիին: Աճառեան, պատասխանելով Մաքլէրի, կը հերքէ անոր վարժիքը՝ իր «Անձնանունների բառարան»-ին մէջ⁵, ցոյց տալով թէ Շնորհալիի ժամանակ Բագրատունիներ գոյութիւն չունէին, եւ իր կարգին կը պաշտպանէ գրութեան իբր հեղինակ՝ Ներսէս Բ. Կաթողիկոս, առանց վարենալ որոշելու Մուշեղ Բագրատունիի անձին ինքնութիւնը: Ինքն ալ իբր փաստ ունի՝ Երուսաղէմի վերոյիշեալ ձեռագրին վկայութիւնը, եւ նոյն տեղը հղած Ներսարհոյ Եպիսկոպոսի եւ Գրիգոր Արծրունեաց Եպիսկոպոսի վկայութիւններէն կը հետեցնէ՝ թէ արդարեւ նախորդ վկայութիւնը Ներսէս Բ. Կաթողիկոսինը ըլլայ:

Վկայութիւններու այս հաւաքածոն կազմած է Վարդան Այգեկցի, իր Արմատ հաւատոյ գործին մէջ, որու մասին կը խօսի Յ. Անասեան⁶, եւ ի շարս այն հեղինակներուն, որ Վարդան օգտագործած է, կը յիշէ Ներսէս Բագրեւանդացի Կաթողիկոսը: Այգեկցիի հաւաքածոն, Անասեանի համաձայն, երկու խմբագրութիւն ունի, ընդարձակ եւ համառոտ: Այս վերջինէն օրինակ մըն ալ վայ Ս. Ղազարի մատենադարանը (Թիւ 394), նկարագրուած Հ. Բ. Սարգիսեանէ⁷: Մեզ հետաքրքրող վկայութիւնը յիշուած է ձեռագրին մէջ՝ հետեւեալ ձևով. «Ի հաւատոյ թղթէն Միջնոյ Ներսէսի Հայոց Կաթողիկոսի, ի խնդրոյ Մուշեղայ Բագրատունւոյ. Ո՛վ դուք երկաբնակք, յորժամ դաւանեաց Պետրոս գէջն մեր Յիսուս Բրիտոս՝ Որդի Աստուծոյ կենդանոյ, ընդէ՛ր ոչ սատեանց նմա Տէնն թէ՛ Ծա գորդւոյ մարդոյ հարցանեմ, եւ դու զՈրդւոյ Աստուծոյ պատասխանես: Այլ վասն ուղիղ դաւանութեան, որ ո՛չ բաժանեաց տիանն ի մարմնոյն, երանեցաւ Պետրոս»⁸: Սակայն այս հաւատոյ թուղթը տակաւին հրատարակուած չէր, եւ այդ պատճառով վարելի չէր որոշ դատաստան մը ընել: Հ. Բարսեղ Սարգիսեան իր յօդուածին համար նկատի առած է Ս. Ղազարի թիւ 822 ձեռագրին դաւանական գրութիւնը՝ «Մեղիք Տեսնն Մուշեղի», որ մենք հոս կը հրատարակենք:

4. MACLER M., Notices des Manuscrits arméniens ou relatifs aux Arméniens, Revue des Etudes Arméniennes, II (1922), p. 242-250 (V., 258).

5. ԱՃԱՌԻԱՆ Հ., Հայոց անձնանունների բառարան, Երևան, 1948, Հտ. Դ, էջ 38-39, (Ներսիս Բ. անուան տակ):

6. ԱՆԱՆԵԱՆ Յ., Վարդան Այգեկցի, իր մտայայտ երկերի լոյսին տակ, Բաղմ., 1968, էջ 233-277 (տես էջ 263):

7. Ձեռագիր Միխիթարեանց Մատենադարանին որ է Ս. Ղազար, Թիւ 394, Թղ. 60ա:

8. Ձեռագիր Միխիթարեանց Մատենադարանի, Վենետիկ, Թիւ 394, Թղ. 60ա:

Գրութեան վերնագրին մէջ, խնչպէս լսինք, չկայ հեղինակի անունը, եւ կը պակսի Մուշեղի ազգանունն ալ: Բայց գրութեան վերջաբանին մէջ կը նշուի ան՝ երբ հեղինակը իր փասքը ուղղելով Մուշեղի, զինք կը կոչէ. «Ո՛վ քաջէ բանասիրաց, Տէր իմ Մուշեղ Բագրատունի, պերճաբանդ եւ հանճարեղ, յունականին գորոշ ստորոգորութեանց»⁹: Ուրեմն, ասով կը հաստատուի թէ գրութեան «խնդրողին» անունը Մուշեղ Բագրատունի է, եւ հաւանաբար Վարդան Այգեկցիի քաղած վկայութեան մէջ յիշուած՝ նոյն անձը ըլլայ:

Նոյն վկայութեան համաձայն, գրութեան հեղինակը Ներսէս Հայոց Կաթողիկոսն է, որ Վարդան Այգեկցիի բնորոշումով՝ «Միջին» կը կոչուի: Հերքուած նկատելով Մաքլէրի ենթադրութիւնը, թէ ան Շնորհալին ըլլայ, քանի որ նոյն հաւաքածոյին մէջ «Ներսէս վերջին» ըսուած է, կը մնայ ճշտել թէ Ներսէս «Միջին», արդեօք ո՞ր վաթորդիկոսն է, որովհետեւ Ներսէս անունով չորս վաթորդիկոս ունինք: Առաջինը՝ Ներսէս Պարթեւն է, եւ վերջինը՝ Ներսէս Շնորհալին, որոնք մեր գրութեան հետ կապ չունին: Կը մնան Ներսէս Բ.՝ Բագրեւանդացին, եւ Գ.՝ Իշխանցին: Այլիշան, Սարգիսեան, Աճառեան եւ Անասեան, վերոյիշեալ վկայութիւնը վերադրած են, անվարան, Ներսէս Բ. Բագրեւանդացի Կաթողիկոսին:

Սակայն, կարեւոր հարցը ներկայիս է քննել՝ թէ մեր հրատարակած գրութիւնը, որ Մուշեղ Բագրատունիի խնդրանքին վրայ շարադրուած է, կրնա՞յ պատկանիլ Վարդան Այգեկցիի հաւաքած վկայութեան հեղինակին:

Այնու որ Վարդանի բերած վկայութիւնը կը դառնուի մեր հրատարակած գրութեան մէջ, թէեւ յարմարցուած իր նպատակին, տարակոյս չի մնար թէ Վարդան ասկէ առած է Ներսէս «միջնոյ Հայոց Կաթողիկոսին» անունով եղած վկայութիւնը: Ահա համեմատութիւնը իր երկուքին.

ՎԱՐԴԱՆ ԱՅԳԵԿՑԻՆ
(Ձեռ. ք. 394, քղ. 60ա).

ԽՆԻԻՐ ՏԵԱՌՆ ՄՈՒՇԵԼԱՑ
(Աստ. տ. 193-6)

Ո՛վ դուք երկարակէ, յորժամ դաւանեաց Պետրոս զՏէրն մեր Յիսուս Քրիստոս՝ Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ, ընդէ՞ր ոչ սաստեաց նմա Տէրն թէ՛ հազորդւոյ մարդոյ հարցանեմ, եւ դու զՈրդւոյ Աստուծոյ պատասխանես: Այլ վասն ուղիղ դաւանութեան, որ ո՛չ բաժանեաց զԲանն ի մարմնոյն, երանեցաւ Պետրոս:

Եւ նա (Պետրոս) ասէ. Որդի Աստուծոյ եւ դու: Եւ ընդէ՞ր ոչ սաստէր Քրիստոս թէ՛ Եւ որդի մարդոյ հարցանեմ, իսկ դու զՈրդի Աստուծոյ պատասխանես: Այլ երանեաց զնա եւ ծայրագոյն պարզեաց զնա արժանաւորեաց:

Հարցը այսքանով չի լուծուել, որովհետեւ կը մնայ տարակոյսը՝ թէ արդեօք ճիշտ է Վարդանի լեւրած վկայութեան վերագրումը Ներսէս «Միջին Հայոց կաթողիկոսին», քանի որ ուրիշ վկայութիւններու վերագրումներու մէջն ալ տխարներ կան, ինչպէս. «Սամուէլի Հայոց կաթողիկոսի հաւատոյ թուղթ» կամ «ի թղթին Եղնակ կաթողիկոսի որ առ Մաշտոց»։ Տարակոյս կընայ ելլել որ Ներսէս Հայոց կաթողիկոսին փրած վերագրումն ալ վրիպակի կամ տխար ընթերցումի արդեւնք ըլլալ, կամ Վարդանի կողմէ, կամ ալ օրինակողին։ Ուստի մեր գրութիւնը կը կարօտի անդրադոյն քննութեան, ճշտելու համար անոր ժամանակը, խնդրողին ինքնութիւնը, եւ հոսկ հեղինակին անձը։

Գրութեան ժամանակը

Առանց նկատի առնելու, առ այժմ, գրութեան հեղինակի հարցը, քննենք նախ անոր ժամանակը, հիմնուած ներքին փաստերու վրայ, քանի որ արտաքինները կը պակսին։

Մեր հրատարակած գրութիւնը չորս մասերէ բաղկացած է։ Յետ յառաջբանի մը, կը լսուի Արիոսական աղանդին դէմ, ապա Եւտիքականին, որմէ ետք Նատորականին, եւ հոսկ լիանցին հերքելու Բաղկեղոնական վարդապետութիւնը։ Այս բոլորը, բնականաբար, Մարտեղութեան խորհուրդին նկատմամբ դիտուած մէ։ Անշուշտ գրողին համար այժմէական հարցը, ինչպէս հարցնողին համար, Բաղկեղոնականութիւնն էր, որմէ կը տարբերէր Հայ Եկեղեցին։

Հեղինակը այս նիւթին կը մօտենայ ըսելով. «Թելադրեացուք եւ զբաղկեղովնականացն խոտորնակ իմացմունս. վասնզի նորա քնութիւնս, եւ մերգործութիւնս եւ կամս երկուս ի Դրիստոս անջատաբար որոշակի գոյ սահմանեցին, բաց ի դիմէն, զոր միաւորեալ ասացին, առ ի յափշտակել կամ պատրել զմիտս պարզամտաց»¹⁰։ Ինչպէս մեր ընդդէմ թաւերէն յայտնի է, հոս քաղկեդոնական վարդապետութեան համարիտ եւ յառաջացած սահմանումն է որ կը տրուի. այսինքն՝ Երեմեական հետ երկու ներդրութիւն եւ երկու կամքերն ալ հաստատուած էին։ Արդ, միակամութեան ու մէկ ներդրութեան հերքումը տրուեցաւ է. սարուն վերջերը (680-681), վեցերորդ տիեզերական ժողովքով։ Ուստի, մեր հրատարակած գրութիւնը չի՛ կրնար այդ թուականէն կանուխ գրուած ըլլալ, եւ հետեւաբար՝ չի կրնար պատկանել ո՛չ Ներսէս Բ. եւ ո՛չ Ներսէս Գ. կաթողիկոսներուն։

Մեր գրութեան մէջ կան նաեւ հատուածներ, առնուած Գիրք Թղթոցի նամակներէն, ինչ որ կրնայ ծառայել անդրադոյն ճշտումի, նկատմամբ հետինակի ժամանակին: Թողլով այն մեծ հատուածը, առնուած Մովսէս Քերթոզահօր վերագրուած գրութեանն, որուն երկու երրորդը հոս մէջբերուած է, կ'անցնինք նկատելու փոքրիկ հատուած մը, որ առնուած է Սահակ Ապիկուռէչի նամակէն, ուղղուած Փոստ Պատրիարքին՝ իբր պատասխան անոր գրածին առ Աշոտ իշխանաց իշխան: Սիս համեմատութեան հատուածները¹¹:

Մեր գրութիւնը կ'ըսէ. «Որք զտնօրէնութիւն Աստուածն Բանի պատառելով՝ երկուս ընտելութիւնս եւ երկուս կամս եւ երկուս ներգործութիւնս խոստովանին, դրաբանաբար զմեզ պախարակեն ասելով, թէ՛ Մի բնութիւն ասելով ի Քրիստոս զյեղումն եւ զփոխումն նշանակէք. ոչ իմացեալք եթէ՛ Մի ընտելութիւն յերկուս դէմս ստորոգի. է՛ որ ըստ պարզութեանն չ' մի բնութիւն, որ ոչն է յաւիական, որպէս Գաբրիէլ եւ Միքայէլ, եւ է՛ որ ըստ յաւաւորութեանն է Մի, որպէս Աղամ եւ Նոյ: Արդ եթէ Մի բնութիւն՝ ըստ այնմ ասէաք դու ի Քրիստոս, որ ըստ պարզութեանն էր, արդարեւ ոչ էք ի դէպ ասել զնա Աստուած մարդացեալ: Իսկ եթէ ըստ այնմ աւրինակի ասացաք Մի ընտելութիւն, ըստ որում յաւաւորութեանն է, ոչ լինի բարձումն աստուածութեանն եւ մարդկութեանն»¹²:

Իսկ Սահակի գրած նամակին մէջ կը կարդանք. «Եւ արդ ընդարձակադոյն բանիւ ասասցուք զմեր զաւանուութիւն, ըստ որում Մի ասեմք ի Քրիստոս բնութիւն, որ եւ ամենեցուն բացայայտ է: Ապաքէն Մի բնութիւն յերկուս դէմս իմանի եւ ասի. քանզի է՛ որ ըստ պարզութեանն է Մի, որ ոչն յաւական, որպէս Գաբրիէլ եւ Միքայէլ, եւ է՛ որ ըստ յաւաւորութեանն է Մի, որպէս Աղամ եւ Նոյ: Արդ եթէ ըստ այնմ ասէաք ի Քրիստոս Մի բնութիւն, ըստ որում պարզն է, ոչ էք ի դէպ ասել նմա Աստուած մարդացեալ: Իսկ եթէ ըստ այնմ ասասցուք, ըստ որում յաւականն Մի ընտելութիւն, ոչ լինի բարձումն աստուածային կամ մարդկային բնութեանն»¹³: Մէջքերումը դեռ նոյնքան երկարութեամբ կը շարունակուի. սակայն մինչ Սահակի գրութեան մէջ ան իր բնական տեղը կը գտնուի, մեր գրութեան մէջ յարմարացուած է պարագայական կեդրով: Ուստի գրութեան ժամանակը որոշելու համար՝ Սահակի նամակը կ'ըլլայ Երկրորդ կուռն եւ ողով մեր գրութիւնը Թ. դարէն յետոյ երեւան եկած պէտք է նկատել:

11. Գիրք Թղթոց, Թիֆլիս 1901, էջ 283:

12. Աստ, տող 348-359:

13. Գիրք Թղթոց, էջ 286:

Ո՞վ է Մուշեղ Բաղրատունի

Յետ ճշտելու ընդհանուր կեդրավ դաւանական այս դրութեան ժամանակը, կրնանք սկսել քննութիւնը ճշտելու՝ խնդրողին, Մուշեղ Բաղրատունիի, անձին ինքնութիւնը:

Զարբանաւեան վը կարծէ որ Ժ. դարու ապրող Մուշեղ Կառուց թաղաւորն ըլլայ (962-984), եղբայրը Աշոտ թաղաւորին¹⁴: Հ. Կ. Քիւպրեան, Հիմնուած Թովմաս Արծրունի Պատմիչին վկայութեան վրայ, կը նոյնացնէ Սմբատ Խոստովանողի († 855) եղբայր՝ Մուշեղ Բաղրատունիի¹⁵: Այս անձը հմուտ էր Ս. Գիրքի եւ վարժ ճարտասանական հրահանգներու, ինչ որ վարդարացնէ անշուշտ մեր դրութեան հեղինակին տուած գովեստները Մուշեղի նկատմամբ. «Ո՞վ քաջ բանասիրաց, Տէր իմ Մուշեղ Բաղրատունի, պերճաբանդ եւ հանճարեղ յունականին գրող ստորագրութեանց»¹⁶: Թովմաս Արծրունի կը վկայէ նաեւ թէ Մուշեղ դրած ըլլայ Քրիստոսի վերջին պալտեան մասին երգ մը. «Անդրաղել անձ իմ միւսանգամ դալլատեան» սկզբնաւորութեամբ, ընդ ամէնը հինգ տուն: Սակայն Յ. Քիւրտեան քննութեան նիւթ ընելով Թովմաս Արծրունիի վկայութեան մէջ յիշուած Մուշեղը, այն պարակացութեան վը հասնի՝ թէ ան որդին էր Ապումուէ Աղուանից իշխանին, եւ այս վերջինս՝ է նոյն ինքն Օրպելեանէ յիշուած Եսայի իշխանը, 906ին¹⁷: Հետեւաբար անոր որդին Մուշեղ, Ժ. դարու ապրող անձ մըն է: Սակայն այս կեդրավ՝ Բաղրատունի ըլլալուն իրողութիւնը կ'անհետանայ եւ չի կրնար նոյնանալ մեր հրատարակած գրութեան խնդրող՝ Մուշեղ Բաղրատունիին հետ:

Մեզի համաձայն Զարբանաւեանի կարծիքը ամէնէն հաւանականն է, այսինքն Մուշեղ Արծրունին Կարսի թաղաւորն է, Աշոտ Երկաթի եղբայրը: Անոր կը յարմարին հեղինակին տուած տխրոսները. «Ո՞վ վեհդ եւ ամենայն գովեստից արժանի, շտեմարանալ ի միտս քո զանկապտելին դանձի պատուիրանաց Տեառն». «Արդ ծանիցէ քո մեծանձնութիւնդ եւ անդուպականութիւնդ». «Քում երջանիկ պետութեանդ, ո՞վ քաջ բանասիրաց, Տէր իմ Մուշեղ Բաղրատունի, պերճաբանդ եւ հանճարեղ յունականին գրող ստորագրութեանց»¹⁸: Այս տխրոսներէն պէտք է հետեւցնել՝ թէ Մուշեղ Բա-

14. ԶԱՐԲԱՆԱՎԵԱՆ Հ. Գ., Պատմութիւն հայկական հիմն դպրութեան, Վենետիկ, 1897, էջ 568:

15. Քիւրտեան Հ. Կ., Պատմութիւն Հայ Գրականութեան, Վենետիկ, 1944, էջ 286:

16. Ատո, տող 625-8:

17. Քիւրտեան Ե., Բաբել եւ Սաիլ իմը Սմբատ, Բաղժ., 1958, էջ 9-22, 72-82, 132-139:

18. Ատո, տող 11-12:

դրատունին բարձրաստիճան անձ մըն էր, դիտնական եւ ուսումնասէր միաժամանակ:

Թէ ինչո՞ւ այս հարցումները ուղղած է ան իր քարեկամին, կարելի է կռահել հեղինակին հետեւեալ յանձնարարութենէն. «Ձեռնական քո ցեղապետին Սողոմոնի արքայի ասել առ ծերութիւն եկեալ ի վերայ քո տկարութիւն ըստ մարմնոյ կիրք, թէ ահա ժամանակ, յորս ասացից թէ ոչ ան կամք իմ ի դոսա: Յետ այնմ ընդ ուղղափառ եւ հաւատարիմ ապաստւորացն ընկալցիս մասն եւ բաժին, դասելով ի ժողովետդ, զոր խոստացաւ ուղղափառ հաւատացեալոց»¹⁹: Կ'երեւի Մուշեղ իր ծերութեան ատեն աւելի մօտեցած ըլլալով բիւզանդական արքունիքին, հարկ տեսած է քաղկեդոնական վարդապետութիւնը որդեգրելու: Այս ենթադրութեան ոյժ կու տայ այն պարագան՝ որ Ասողիկ աննպաստ արտայայտութիւն ունի Մուշեղի հանդէպ. «Բայց Մուշեղ ոչ ունէր գերկիւղն Աստուծոյ ի մօռի. վասնզի բաղմարոյճ ըզդիւք կեայր նա»²⁰: Նմանապէս Դաւիթ Կիւրապաղատին հետ քարեկամ ըլլալը՝ նշան է անոր հետ դաւանակցութեան կամ գէթ մօտիկութեան, քանի որ Դաւիթի քաղկեդոնական ըլլալուն տարակոյս չկայ²¹:

Գրութեան հեղինակը

Ո՞վ է հեղինակը մեր հրատարակած գրութեան, կամ ան որ պատասխանած է Մուշեղ Բագրատունիին ակնածանքով եւ նախանձախնդրութեամբ:

Տեսանք թէ վարդան Ագեկցին Ներսէս Բ. կամ Միջին կաթողիկոսին կը վերագրէ՝ Մուշեղի հարցումին պատասխան դաւանական դրութիւն մը: Բայց մեր քննութենէն հետեացուցինք՝ թէ նման գրութիւն չի կրնար Ներսէս Հայոց Կաթողիկոսի մը վերագրուիլ: Ագեկցիի վկայութիւններու շարքին կայ նաեւ Սամուէլ Կամրջաձորեցիին անունով հատ մը, որուն վերնագրին մէջ՝ Սամուէլ կոչուած է Հայոց Կաթողիկոս, ինչ որ բոլորովին սխալ վերագրում է: Ուստի վարդանի ըսածները շատ վստահելի չեն: Մեր հրատարակած գրութեան անանուն հեղինակը՝ պէտք է փնտռենք Ժ. Մարուն, երբ կ'ապրէր նաեւ Կարսի Բագաւոր Մուշեղ Բագրատունին, գրութեան խնդրողը:

Մատթէոս Ուհաթեցի խօսելով Գաղիկի մասին, որ Կարսի Աբաս Թագաւորին որդին էր եւ Մուշեղի թոռը, գինք կը կոչէ՝ «այլ իմաստասէր եւ լցեալ ամենայն շնորհաւք ի փիլիսոփայական արուեստից,

19. Աստ, տղ 535-539:

20. ՍՏ. ՏԱՐՕՆԵՑԻ ԱՍՈՂԻԿ, Պատմութիւն Տիեզերակամ, հրտ. Ստ. Մալխասեան, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 188 (Գ, ԺԲ):

21. GROUSSET R., *Histoire de l'Arménie*, Paris, 1947, p. 483, 501.

եւ ի կարգի վարդապետացն էր սա յաղագս Հայոց»։ Աշխարհական այս գիտնական իշխանին հետ կը յիշէ նաեւ Գրիգոր Մազիստրոսը նոյն գովեստներով, եւ հուսկ կ'աւելցնէ. «Եւ Տէր Ներսէս ի Բագրեւանդ գաւառէ, իշխան Հայոց, եւ սա էր այր Վորովի եւ յոյժ հանճարեղ, քանիբուն եւ իմաստասէր, ուսեալ ի մեծն Արգիշտի, հասեալ ամենայն շնորհաց աստուածեղէն յատկարանացն»²²։

Արգիշտի, Ախուրեան գետի եզերքին, Շիրակ գաւառի գիւղաքաղաք մըն էր. Անանիա Մոկացի Կաթողիկոսը (946-968) իր Աթոռը հոն փոխադրեց, եւ հոն ալ թաղուեցաւ յախճանելուն։ Անոր քնորդին, Սաշիկ Ա. Կաթողիկոս (971-991), նոյն տեղ նստաւ եւ «Նորոգեաց զտուն կաթողիկոսարանին, շինեաց զսուրբ կաթողիկէ անկեղեցին... զարդարեաց մեծապայծառ...», այլ եւ զաստուածախօս կտակս յորովս ստացեալ՝ զդէրս սուրբս... հանդերձ ամենայն վարդապետացն ձայնիւք»²³։ Այս վկայութիւնը Ասողիկ պատմիչին է, որով կը նկարագրէ Արգիշտի մէջ Կաթողիկոսարանին հաստատուիլը եւ անոր կից վարդապետարանի մը գոյութիւնը, ուր Սաշիկ Կաթողիկոս հաւաքեց ձեռագիրներ եւ քերաւ վարդապետներ։ Այս վարդապետարանի մասին է Մատթէոս Ուռհայեցիի հիացմունքը, երբ կը վկայէ Ներսէսի համար՝ թէ «ուսեալ Վեր ի մեծն Արգիշտի»²⁴։

Արդ հիմնաւոր Մատթէոսի այս վկայութեան վրայ, կրնանք ամենայն հաւանականութեամբ ըսել՝ թէ «Սնդիր Մուշեղայ» գրութեան հեղինակը լրջալ ներսէս Բագրեւանդայ Հայոց իշխանը։ Վարդան անծանօթ ըլլալով անոր ինքնութեան, զինք համարած է Ներսէս Բագրեւանդացի Հայոց Կաթողիկոս, եւ ըստ այնմ անկէ առած վկայութեան հեղինակ նկատած է «Ներսէս Միջին Հայոց Կաթողիկոսը»²⁵։

Այս ենթադրութեամբ կը ճշտուի մեր հրատարակաց գրութեան հեղինակին ինքնութիւնը։ Այս անձը, որու մասին Մ. Ուռհայեցիին կը գրէ՝ «այր կորովի եւ յոյժ հանճարեղ, քանիբուն իմաստասէր»²⁶, կ'արդարացնէ իր յատկութիւնները ներկայ գրութեամբը, եւ կը պանծացնէ Արգիշտի վարդապետարանը եւ անոր ուսուցիչները, որոնց ան աշակերտած Վեր Յոյց կու տայ նաեւ Բագրատունեաց թաղաւորութեան շրջանին ծաղկած իշխաններուն նուիրումը՝ փիլիսոփայական եւ աստուածաբանական ուսումնաբերուն, որոնք հրապարակի վրայ ալ ազդեցիկ դեր կը կատարէին, պայքարելով իրենց գրութիւններով

22. ՄԱՏԹԵՈՍ ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, Պատմութիւն, Երուսաղէմ, 1869, էջ 220-1։

23. ԱՍՈՂԻԿ, Ամր, էջ 485 (Գ, Թ)։

24. ՄԱՏԹԵՈՍ ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, Ամր, էջ 221։

25. Մատթէոս Ուռհայեցիի նորագոյն տպագրութեան մէջ Տէր Ներսէսի փոխան վայ Ատրնիսի ընթերցումը. ինչ որ չի վերցնէր Տէր Ներսէս ընթերցումին արժէքը, քանի որ վարդան Արգիշտի կրնայ այս ընթերցումը տեսած ըլլալ։

26. ՄԱՏԹԵՈՍ ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, Ամր, էջ 221։

և ատենախօսութեամբ՝ բիւզանդացի իմաստուններուն հետ, ինչպէս նոյն պատմիչը կը վկայէ մեր հեղինակին համար. «հասեալ ամենայն շնորհաց աստուածեղէն կտակարանացն, և կարող էր կալ ի դիմի ամենայն իմաստնոց Հոռոմոց, հօրք պիտութեամբ եւ զարմանալի ատենախօսութեամբ»: Այս տեսակէտով ան էր «նմանեալ Գաղկայ եւ այլոց իմաստասիրաց Հայոց»²⁷, որոնցմէ էր Գրիգոր Մաղիսորոս, ևրեքն ալ աշխարհական դասէն: Ասոնց վրայ պէտք է աւելցնել Երկու թագաւորներն ալ, Գաղիկ Բագրատունին եւ Գաղիկ Արծրունին, որոնք իմաստասէր և աստուածաբան էին, ինչպէս յայտնի է իրենց դրած դաւանական լիւրճութիւնն²⁸:

Գրութեան միւթը

Գրութեան վերնադիրը կ'արտայայտէ նաեւ անոր նիւթը. «ննդիր Տեսառն Մուշեղի ընդդէմ Արիանոսի, Եւտիքի, Նեստորի եւ Քաղկեդոնի»: Դուրս ձգելով վերջաւորութեան հղած Ս. Երրորդութեան մասին դաւանական ոչ շատ ընդարձակ մասը, զրոյթիւնը ամբողջութեամբ նկատի կ'առնէ Քրիստոսի մարդեղութեան խորհուրդը, հերքելով նախ զլիաւոր ևրեք աղանդները, արիոսական, եւտիքական ու նեստորական, հետեւելով ոչ այնքան ժամանակադրական կարգին, որքան գուցէ տրամաբանականին: Ապա կ'անցնի քաղկեդոնական դժբախտութեան հերքումին, որդուսացնելու համար Մուշեղ Բագրատունին անոր յարեմէ, կամ ետ կեցնելու՝ խի՛ն արդէն իսկ յարած էր:

ԱՐԻԱՆՈՍԱԿԱՆ աղանդը կ'ուրանար Քրիստոսի աստուածութիւնը՝ փաստ բերելով Ս. Գրքի այն խօսքերը՝ ուր Որդին ինքզինքը Հօրմէն փոքր կը ներկայացնէ, փնչպէս ևրք կ'ըսէ. «Որպէս ունի Հայր կեանս յանձնին, նոյնպէս և Որդւոյ ետ կեանս». կամ «Մի՛ ասեր զիս թարի, չի՛ք որ թարի լալոց մի Աստուած». կամ «Աստուած իմ, Աստուած իմ, ընդէր լիցողեր զիս» ևն.: Հեղինակը այս խօսքերուն ուղիղ իմաստը եւ մեկնութիւնը տալով, Ս. Գրքէն կը բերէ ուրիշ ասելի աղբւր և յայտնի խօսքեր, որոնք Քրիստոսի աստուածութիւնը կը փաստեն, ու նկատելով թէ. Որդին Աստուած մարմին առած ըլլալով՝ եղած էր կատարեալ մարդ, ուրեմն, Ս. Գրքին մէջ յաճախ անոր մարդկութեան վերաբերող գործերը՝ կը վերադրուին հաւասարաբար Որդւոյն Աստուծոյ, իբր զլիաւոր և միակ ենթակային: Այսպէս, երբ Քրիստոս կ'ըսէ. «Քակեցէ՛ք զտաճարս տալս, եւ զերիս աւուրս կանգնեցի՛ց զդա», աւետարանիչը կ'աւելցնէ, թէ «ևս վասն

27. ՄԱՏԹԷՈՍ ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, Ամդ, էջ 221:

28. Գաղիկ Բագրատունի դաւանական թուղթը տես ՄԱՏԹԷՈՍ ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, Ամդ, էջ 195-214: Իսկ Գաղիկ Արծրունիին, Գիրք Թղթոց, էջ 295-301:

տաճարի մարմնոյն իւրոյ ասէր»։ Ուստի կ'եղրակացնէ մեր հեղինակը. «Այս ուրեմն Բանն ոչ ըստ բնութեան առնոյր ի Հօրէ ըդկեանս, այլ մարմին բանին»։ Այսպէս իւրաքանչիւր առարկութեան լուծումը տալով, կը վերջացնէ իր հերքումը՝ ըսելով. «Այս ուրեմն որք աղքատութեան բանք ասին զԲրիստոսէ, այսինքն խոնարհազոյնք, որով մեք հարստացաք, ոչ պարտիմք հայհոյել զՈրդին Աստուծոյ, այլ եւս հաւատով եւ յուսով փառաւորել եւ երկրպաղել ընդ Հաւր եւ Հոգւոյն սրբոյ»։

ԵՒՏԻՔԱԿԱՆ աղանդին դէմ կը գրէ. «Թէեւ ասոնք Որդւոյն Աստուծոյ հաւասարութիւնը Հօր Աստուծոյ հետ կ'ընդունին, բայց անոր մարդեղութեան տնօրէնութիւնը ճշմարիտ չեն նկատեր, այլ կը համարին թէ փոփոխամբ եղած ըլլայ, այսինքն աստուածութիւնը փոխուած ըլլայ մարմնին, որ յաւիտենից գոյութիւն ունէր»։ Եւ իբր օրինակ կամ բացատրութիւն կը բերեն ոսկին, որմէ եթէ արձան մը շինենք, ոսկիի բնութիւնը նոյն կը մնայ, թէեւ ձեւը կը փոխուի. նմանապէս սառը, երբ ջուրի վերածուի՝ նոյն ջուրն է, որ սառ եղած էր։ Այսպէս ալ Որդին Աստուած Հօրմէն կը ծնի եւ նոյնը կ'երեւնայ Մարիամէն։

Այս թիւը մոլորութեան դէմ հեղինակը կը պատասխանէ, թէ Նիկիոյ Ժողովքին մէջ ժողովական Հայրերը չըսին որ մարմինը աստուածութեան փոխարկուելով՝ մէկ բնութիւն եղաւ, այլ թէ՝ Որդին միանալով մարմնին, մէկ բնութիւն եղաւ, եւ մնաց հաւասար Հօր. իսկ մարմինը՝ Մարիամէն առաւ։ Ուստի, եթէ Բրիստոս մէկ բնութիւն ըլլար, աստուածութեան փոխարկուելովը մարմնին, ինչո՞ւ կը պախարակեն Արիոսը, որ Աստուծոյ Որդին՝ արարած կը համարէր, քանի որ իրենք ալ անեղ բնութիւնը՝ եղական կը համարին։ Ասով եւտիքական դրութիւնը արիոսականին վերածելով՝ հերքած կ'ըլլայ անոնց մոլորութիւնն ալ։ Եւ յայտնի կը տեսնուի թէ ո՛րքան հեռու էր ան եւտիքական միաբնութեանէն։

ՆԵՍՏՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ դէմ աւելի երկար կը փաստարկէ։ Նախ կը ներկայացնէ անոնց տեսակէտը, պարզ օրինակով, թէ Յովսէփ Արիմաթացին ոչ թէ Աստուած Բանը, այլ Յիսուսի մարմինը պատանքով զգեստաւորեց. որուն դէմ կ'ըսէ. Մենք սուրբերուն հետ կ'ուզէնք մեր նայուածքը, ըսելով թէ Աստուծոյ Բանը մարմնացաւ Ս. Կոյսէն, իրեն միացուց մարմինը, եւ ոչ թէ փոխեց մարմնին բնութիւնը՝ աստուածութեան բնութեան, կամ աստուածութեան բնութիւնը՝ մարդու բնութեան, եւ ոչ ալ երկուքի բաժնուցաւ՝ դատուելով։ Ասկէ ատը Ս. Գիրքէն բաղմաթիւ փաստերով ցոյց կու տայ թէ Բրիստոս, Աստուած եւ մարդ էր, նմանապէս Մարիամ՝ Աստուա-

ծածկին էր: Բայց անոնց առարկութեան դէմ, թէ առաքեալները այս եղբւր չեն զործածած, կը պատասխանէ թէ այդ շրջանին կարեւոր չէր այս եղբրին զործածութիւնը, բայց անոնք ըսին թէ «Քրիստոս ըստ մարմնոյ է ի վերայ ամենեցուն Աստուած», և թէ «Առաքեաց զորդի իւր, որ եղև ի կնոջէ», և նման բացատրութիւններ, որոնք ցոյց կու տան՝ թէ Քրիստոս Աստուած էր և Որդի Աստուծոյ. ուրեմն Մարիամ ալ՝ Աստուածածին: Արդ, եթէ Բանը մարմին հղած չէր, այսինքն մարդ չէր, Հրեաները լոկ մարդը սպանած կ'ըլլային, և բարի գործ մը կատարած՝ հնազանդելով իրենց օրէնքին, որ կ'ըսէր թէ ով որ ինքզինքը Աստուած կը կոչէ՝ մահուան արժանի է:

ՔԱՂԿԵԴՈՆԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ դէմ կը յատկացնէ զրութեան մեծագոյն մասը: Ինչ որ այս վարդապետութեան մէջ մեր հեղինակը խոտորնակ կամ սխալ կը նկատէ, անոնց այն հաւաստումն է՝ թէ Քրիստոսի մէջ երկու բնութիւն, երկու կամք և երկու ներգործութիւն կը զնեն, անջատարար և որոշակի, քացի դէմքէն՝ որ միաւորեալ կամ մէկ կ'ըսեն, խաբելու համար միամիտները:

Հեղինակը ոչ միայն կը չափազանցէ հոս՝ երբ «անջատարար և որոշակի» մակերայնեքը կը զործածէ, որոնք երկու բնութիւնները զատ ու բաժանական կը ցուցնեն, այլ այդ վարդապետութիւնը նեատորականութեան կը հաւասարեցնէ. քանի որ մէկ դէմք եղբւր կը զործածէ՝ իրխանակ մէկ անձ ըսելու, ըստ քաղկեդոնական բանաձեւին, մինչ դէմք՝ աւելի նեատորականին յատուկ է: Բայց ինչ որ աւելի կը դաշթակղցնէ մեր հեղինակը, երկու կամքերու և երկու ներգործութիւններու բանաձեւն է, որ վեցերորդ տիեզերական ժողովքին (680-1), որոշուեցաւ ընդդէմ միակամութեան:

Սակայն հեղինակը նախ քան հերքելու քաղկեդոնականներու տեսակէտը, կը պաշտպանէ ու կը փաստէ մէկ բնութեան վարդապետութիւնը, մերժելով նախ, թէ՛ մի բնութիւն ըսելով ի Քրիստոս՝ չեն հասկնար «դիւղումն և գիտխումն», ինչ որ եւտիքական բանաձեւին յատուկ է: Երկրորդ, կը զանազանէ մի բնութիւն բանաձեւին երկու կարելի նշանակութիւնները, այսինքն՝ մի բնութիւն ըստ պարզութեան ըսուած, ինչպէս կ'ըսուին Գաբրիէլ և Միքայէլ հրեշտակներու համար, որոնք մէկ բնութիւն ունին և պարզ են, այնու որ զուտ հոգեկան էակներ են: Բայց մի բնութիւն կ'ըսուի նաեւ «ըստ յօդաւորութեան», ինչպէս կ'ըսենք Ադամի և Նոյի համար, որոնք հոգիէ և մարմինէ կազմուած՝ մէկ բնութիւն են: Արդ, Քրիստոսի համար մի բնութիւն ըսած ատեննիս, ոչ թէ «ըստ պարզութեան» կ'ըսենք, որովհետեւ այդ պարագային կարելի չէր զինքը մարդացեալ Աստուած կոչել, այլ «ըստ յօդաւորութեան»: Հետեւաբար, աստուածութիւնը և մարդկութիւնը չեն վերնար Քրիստոսի մէջէն: Ուրեմն քաղկեդոն-

նականներու առարկութիւնը մի բնութիւն ըսողներուն տէ՛մ՝ կը լուծուի, այնու որ Քրիստոսի մէջ կը մնան աստուածութիւնը եւ մարդկութիւնը:

Այս զանազանութիւնը մեր հեղինակը առած է Գիրք Թղթոցի մէջ եղած Սահակ Ապրիկուրէշ վարդապետին տրած նամակէն, հրամանով Աշոտ Իշխանին, իբր պատասխան Փոտի դրածին²⁹: Սակայն հեղինակը, յետ այս զանազանութիւնը շեղուելով, կ'անցնի իր կողմէն բացատրելու զայն՝ մարդուն օրինակով, որ հոգիէ եւ մարմնէ բաղկացած մէկ բնութիւն է, քանի ինչ որ մարմնին եւ հոգիին կը վերաբերի՝ հաւասարապէս կ'ըսուին մարդուն համար: Մէկ բնութիւնը, որ կազմուած է հոգիէ եւ մարմինէ, է նաեւ մէկ անթակալ կամ մէկ անձ, որ կ'ընդունի թէ՛ հոգւոյն եւ թէ՛ մարմնոյն յատուկ ստորոգելիները:

Յայտնի է որ հեղինակը, ինչպէս բոլոր միաբնեաները, բնութիւն եղբւր իր թանձրացեալ իմաստով կ'առնէ, այնու որ ան իրերու կարգին կը պատկանի եւ գոյութիւն ունեցող էակ մըն է. հետեւաբար բնութիւն եւ անձ նոյն իրականութիւնը կը ներկայացնեն, ըսել մէկ բնութիւն՝ կը նշանակէ նաեւ մէկ անձ: Մինչ քաղկեդոնականներու համար բնութիւն եղբւր՝ իր վերացական առումով կը հասկցուի. անոնք բնութիւն ըսելով կը հասկնան այն յատկութիւնները, որոնցմով կը կազմուի էակի մը էութիւնը: Մէկ լսօքով, միաբնեաներու համար բնութիւնը՝ գոյութեանական կարգին կը պատկանի, մինչ քաղկեդոնականներու համար՝ էութեանականին: Սակայն բնութիւն եւ անձ չեն կրնար զատուիլ կամ բաժնուիլ իրերու կարգին մէջ, բայց կը դանազանուին մտքով: Եւ այս զանազանութեան հիման վրայ՝ աստուածաբանները կը բացատրեն Ս. Երրորդութեան խորհուրդին մէջ երեք անձերու եւ մէկ բնութեան կարելիութիւնը. Հայր, Որդի եւ Հոգին Սուրբ՝ երեք անձեր ան, որոնք մէկ եւ նոյն բնութիւնը ունին, այսինքն մէկ աստուածութիւն:

Այս զանազանութիւնը կը գործածեն քաղկեդոնականները, բացատրելու համար Քրիստոսի մէջ մէկ անձին երկու բնութիւնները³⁰: Քանի որ Ս. Երրորդութեան երկրորդ անձը մարդանալով, իրեն կը միացնէ մարդկային բնութիւնը, առանց փոփոխութեան եւ անշփոթ կերպով, ուստի Քրիստոս թէ՛ կատարեալ Աստուած է եւ թէ՛ կատարեալ ու ճշմարիտ մարդ, մնալով մէկ անձ եւ մէկ անթակալ: Այս միութիւնը քաղկեդոնականները կը կոչեն անձնաւորական միութիւն:

29. Գիրք Թղթոց, առդ, էջ 283-294:

30. ԵԻՏԻՔԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՏԵՆՈՅ, Յաղագս զամազմութեան եւ Առանձնաւորութեան, հրտ. Հ. Պ. ԱՆԱՆԵԱՆ, *Armeniacae, Mélanges d'études arméniennes*, Venise, 1963, p. 331-332.

Մինչդեռ մեր հեղինակը, հետեւող կիրարդեան միաբնեւթեան, նոյն միութիւնը կը կոչէ բնաւորական կամ ըստ բնութեան, այսինքն բնութեան սղտն եղած միութիւն, եւ կը բնորոշէ անոր անբաժանելիութիւնը եւ անքակտելիութիւնը, պահելով անչփոթ ըլլալու յատկութիւնն ալ: Արդ, այս միութիւնը անչփոթ ըլլալով, անոր մէջ իւրաքանչիւր բնութիւն կը պահէ իր ինքնութիւնը, ապա թէ ոչ պիտի իսառնուէին եւ երրորդ էակ մը առաջ պիտի դար, եւ կամ մէկուն բնութիւնը՝ միւսին պիտի փոխուէր, կամ ալ մէկը պիտի վերցնէր միւս բնութիւնը: Մեր հեղինակը այս փերեք կարեւորութիւններն ալ կը մերժէ, ըսելով. «Ոչ յեղիով կամ սպառելով, ի բաց բարձելով միւսոյն զմիւսն, այլ անմեկնելի հաղորդութեամբ»³¹: Ուրեմն, ըստ բնութեան, միութիւնը կը վերաբերի՝ միութեան կերպին, եւ ո'չ միացած բնութիւններու մէկի վերածումին:

Այս միութեան իբր օրինակ կը բերէ մարդուն պարագան, որուն համար կ'ըսէ. «Զի ի վերայ սորա ասի որ ինչ անկ է մարմնոյն, եւ որ ինչ մարթ է հոգւոյ. բայց մարդն ոչ ասի երկուս բնութիւնս»³²: Ս. Կիւրեղ ալ կը գործածէ մարդուն օրինակը, բացատրելու համար Գրիստոսի երկու բնութիւններու միութիւնը³³:

Այս օրինակը կրնայ ծառայել, որոշ չափով, բացատրելու Գրիստոսի մէջ եղած միութիւնը, միաբնեւեւրու բանաձեւին համար: Բայց եթէ փրկստիպական տեղմ կերպով ուղղուի յարմարցնել Գրիստոսի, ան կը կաղայ եւ անբաւարար է: Վասնզի մարդը, պղատոնական դժբնութեան մէջ, կաղմուած է հոգիէ եւ մարմինէ, այնպէս որ հոգին բանտուած կը նկատուի մարմինին մէջ, կամ իբր կառապան՝ կը ղեկավարէ կառքը: Այդ պարագային, մարդ չի կրնար մէկ բնութիւն ըլլալ: Կարծես այս առարկութեան կ'ուզէ պատասխանել մեր հեղինակը, երբ կը գրէ. «Իսկ եթէ ընդդէմ փեկսցէ քանիս՝ երկուս սահմանելով ի մարդս բնութիւնս, Գրիստոսի՝ երկու լինի հաստատեալ. երկուք՝ զմարդկայինսն եւ մին՝ զաստուածայինսն»³⁴: Այս առարկութիւնը չի զօրեք արխատոսեական դժբնութեան համար, ուր մարդը մէկ բնութիւն է, որովհետեւ հոգին եւ մարմինը այնպէս կը յարաբերին իրարու՝ որ մին միւսը կը կատարելագործէ, ինչպէս արձանի մէջ կերպարանը կամ ձեւը կը կատարելագործէ մարմարը: Անոնք իրարմէ անանջատ եւ անբաժանելի են, բայց կը զանազանուին՝ իբրեւ էակին սկզբնական տարրերը: Ուստի, հոգին մարմնոյն միանալով՝ մէկ կատարեալ էակ մը կը կաղմէ, որով մէկ բնութիւն ալ է:

31. Աստ, տող 383-4:

32. Աստ, տող 360-1:

33. TIXERONT J., *Histoire des Dogmes*, Paris, 1922, III, p. 759.

34. Աստ, տող 362-4:

Նոյնը կարելի չէ ըսել Քրիստոսի պարադային, ուր աստուածութիւնը անհունօրէն գերազանց, չի կրնար մարդկային բնութեան կատարելագործող կերպարանը լլայլ, եւ միանալով մէկ բնութիւն կազմել: Սակայն Բանին Աստուծոյ անձը իրեն կը միացնէ մարդկային բնութիւնը, որով Քրիստոս Աստուած եւ մարդ՝ մէկ անձ է, երկու բնութիւններով:

Ուրեմն մեր հեղինակին առարկութիւնը չի զօրեր քաղկեդոնական դրութեան դէմ, այլ կ'ենթադրէ պղատոնական եւ արիստոտելական փիլիսոփայական երկու դրութիւններու խառնուրդէն առաջ եկող փաստարկութիւն մը, որով կ'ուզէ հերքել վերոյիշեալ տեսակէտը՝ ըսելով. «Ձի եթէ զմինն յերիցն բառնայ բնութեանց, թէ զմարդկային հոգին՝ Ապողինարի պտանի ախտակից. իսկ եթէ զմարմինն ափիցէ պիտակաբար՝ Եւտիքի է հաղորդ. իսկ եթէ աստուածութիւնն բնակեալ, այլ ոչ միաւորեալ ի մարմնի՝ նեպտորական մոլորութեան է դաւանակից»³⁵: Քաղկեդոնականները այս երեքէն ոչ մէկը կ'ըսէին, եւ երեքին ալ ընդդիմադիր կը գտնուէին: Կարելի է անլարան ըսել, թէ երկու կողմերն ալ նոյն դաւանական ճամբարութիւնը կ'ընդունէին, քանի որ երկուքն ալ կը մերժէին յիշեալ երեք մոլորական կարծիքները, Ապողինարինը, Եւտիքէսինն ու Նեպտորինը:

Յաջորդ ընդարձակ հաստուածն ալ առնուած է Գիրք Թաթնգէն, եւ այս անգամ Մովսէս Եպիսկոպոսին վերագրուած դաւանական գրութենէն³⁶: Ասով հեղինակը կ'ուզէ փաստել իր տեսակէտը, փոխ առնուած հաստուածին փիլիսոփայական անդրադարձութիւններով, եւ առանելապէս Ս. Գրային եւ հայրախօսական վկայութիւններով: Փիլիսոփայականէն սկսելով՝ կը պրէ. «Եւ արդ քաջայայտ իմն աւրինակաւք զմարմին մարդոյ ի չորից նիւթոց պոլ հաստատեմք, ի հողոյ, ի ջրոյ, յաւդոյ եւ ի հրոյ»: Եւ հարց կու տայ. «Արդ, զի յայտնեանց է կատարելութիւն մարդոյ, ընդէ՞ր մի բնութիւն ասի»³⁷: Այս հարցումին տուած պատասխանը՝ թերի եւ անբաւարար է արիստոտելական փիլիսոփայութեան սկզբունքներուն համաձայն: Արդէն Արիստոտելի պործերուն անոր ծանօթութիւնն ալ պակասաւոր է, չի ճանչնար Արիստոտելի Բնազանցութիւնը, եւ կը հիմնուի լոկ Սաեմնի եւ քաժանումի մասին ունեցած ծանօթութեան վրայ, ուր մարդուն մէջ հոգին եւ մարմինը, թէեւ իրարմէ բոլորովին տարբեր են, սակայն մէկ բնութիւն կը կազմեն, եւ թէ «արարչական Բանին տընաւընութիւն»ն ալ, «այսպիսի գաղափարաւ» պէտք է հասկնալ³⁸:

35. Աստ, տող 365-369:

36. Գիրք Թաթնգ, անդ, էջ 23-28:

37. Աստ, տող 370-374:

38. Աստ, տող 381-2: Հմմտ. ԴԱԻԹ ԱՆՅԱՂԹ, Մատեմատիկական, Վենետիկ, 1982, էջ 123-128, 129-130:

Հոս կը պակսի հողիի եւ մարմնին մէկ բնութիւն կազմելու պատճառը, եւ միայն հաւաստում է ան, որ կը կարօտի բացատրութեան:

Արդ, Արիստոտելի դրութեան մէջ, չափի մը միութիւնը երկու կերպով կրնայ ըլլալ՝ գոյացական կամ պատահական: Գոյացական միութիւն կը կազմեն շատ մը տարրեր, որոնք միասին կը գտնուին՝ միեւնոյն կերպարանի ներքեւ, մինչ պատահական միութիւն կ'ըլլայ՝ երբ այդ զանազան տարրերը միասին կը գտնուին, առանց զիրենք միաւորող կերպարանի մը: Այսպէս մարդ չափին մէջ, մարմինը կազմող բազմաթիւ տարրերու, — որոնցմէ չորսը կը թուարկէ մեր հեղինակը, հող, ջուր, օդ եւ կրակ, — գոյացական միութիւնը տուողն է հողին, որ մարմնոյն կերպարանն է: Իսկ երբ հողին վերնայ, այդ մարմինը լոկ զանդուած մը կը դառնայ, և անոր միութիւնը պատահական կը կոչուի: Ուրեմն մարդ չափը մէկ բնութիւն կը կազմէ, բազմաւնալով մարմնէ եւ հողիէ, որովհետեւ հողին մարմնոյն կերպարանն է, կեանքի սկիզբը եւ աղբիւրը: Բայց Բան Աստուած չի կրնար այս կերպով միանալ մարդկային բնութեան հետ, որովհետեւ աստուածութիւնը անհունօրէն կը զերազանցէ մարդկային բնութիւնը, եւ չի կրնար անոր կերպարանը ըլլալ, ասլա թէ ո՛չ սահմանափակուած պիտի ըլլար մարդկային բնութեան:

Սակայն փիլիսոփայական բացատրութիւնը՝ տրուած Քրիստոսի մարդեղութեան խորհուրդին հասկացողութեան համար, մաս չի կադմեր հաւատքի, քանի որ ինչ բացատրութիւն ալ տրուի՝ խորհուրդը կը մնայ միշտ խորհուրդ, որուն մեր միտքը կարող չէ հասու ըլլալ: Այս տեսակէտով ճիշտ է մեր հեղինակին նկատողութիւնը. «Թէպէտ եւ ոչ Կուս կարեն հասու լինել միտք մեր, զի անդր ան քան զհրաշս զծառային առնուլ սրտակեր. ոչ յեղլով կամ սպառելով, ի բաց բարձեղով միւսոյն զմիւսն, այլ անմեկնելի հաղորդութեամբ»³⁹: Ընդգծուած բառերը լաւ կ'արտայայտեն մարդեղութեան խորհուրդին ուղղափառ դաւանանքը. երկու բնութիւններու միութիւնը կ'ըսուի «անմեկնելի հաղորդութիւն»:

Յաջորդ առարկութիւնն ալ կ'ենթադրէ հեղինակին պղատոնական ըմբռնումը մարդուն նկատմամբ, որ հողիէ եւ մարմինէ բաղկացած է, բայց անոնք իրարմէ անկախ գոյութիւն ունեցող չափներ են: Ուստի, կ'առարկէ մեր հեղինակը. «Ապա Եթէ հակառակս ինչ վարկանիցիին ոմանք զպատասխանեալը անկարելի համարելով, որպէս թէ երկուս բնութիւնս պատշաճ իցէ ասել քան Եթէ մի, գիտասցեն զի զնոյն անհնարութիւն ան ի մարդումն դոյ»⁴⁰: Սակայն հեղինակը

39. Աստ, տող 382-384:

40. Աստ, տող 387-390:

զիտէ թէ մարդուն եւ Քրիստոսի պարագային՝ տարբերութիւն մը կայ, եւ զայն ալ մէջ կը բերէ. «Բայց թերեւս ասիցեն թէ՝ մարդոյս կազմութիւն արարածական է, թէպէտ եւ յոգունց է, գոյ հնար մի ասել. իսկ անբաղդատելի արարողին ոչ եւս նոյնպէս»⁴¹:

Թէպէտ մարդուն արարածական ըլլալու սրբազան՝ հիմն է այդ տարբերութեան, բայց ոչ բուն պատճառը, այլ ինչպէս ըսինք վերեւ, մարդ՝ արարած ըլլալով, անոր մէջ հոգիին եւ մարմնին յարաբերութիւնը համեմատական է, եւ հետեւաբար հոգին մարմնոյն կատարելագործող տարրն է, մարմնոյն կեդրաբանը, ինչպէս արձանին մէջ ձեւը՝ մարմարին կատարելութիւն տուողը: Մինչդեռ Քրիստոսի մէջ, աստուածային բնութիւնը «անբաղդատելիօրէն» գերազանց է, եւ չի կրնար սահմանափակուիլ կատարելագործող տարրը ըլլալու մարդկային բնութեան, որպէսզի մէկ բնութիւն կազմեն:

Փիլիսոփայական եղբներով տրուած լատիներէութիւնները, երկու կողմերուն համար ալ անբաւարար են՝ հասու ըլլալու Քրիստոսի մարդեղութեան խորհուրդին: Ուստի, մեր հեղինակին վերջին պատասխանը, թէ «Ոչ եւս կարեն հասու լինել միտք մեր, զի անշրջ եւս քան զհրաշս քծառային առնուլ պատկեր»⁴² կը զօրէ երկու կողմերուն ալ, քանի որ Քաղկեդոնական վարդապետութեան մէջ ալ՝ մէկ անձի մէջ երկու բնութիւններու միութիւնը՝ կը մնայ հաստատելի առարկայ, եւ ոչ փիլիսոփայական պատճառաբանութեամբ եղած հասկացողութիւն: Քաղկեդոնականներու համար խորհուրդը կը կայանայ Քրիստոսի մէկ անձ ըլլալը՝ երկու բնութիւններով, քանի որ այս պարագայէն դուրս նման երեւոյթ չկայ իրերու կարգին մէջ, եւ չի ալ կրնար ըլլալ: Իսկ միաբնաններու համար երկու կատարեալ բնութիւնն է՝ որ մէկ բնութիւն եւ մէկ անձ կը կազմեն, անշփոթ եւ անբաժանելի կերպով:

Բայց երկու կողմերն ալ ուղիղ դաւանանքը կը յայտարարեն՝ ըսելով. «Հաւատ որ ընդհանուր տարածեալ դարեբանի յետ զմարմին եւ զհոգի եւ զմիտս ստանալոյ Բանին՝ մի Տէր զԵիսուս Քրիստոս քարոզէ»⁴³: Այս հաւատքը կը յայտարարէ նաեւ Քաղկեդոնի ժողովքը, երբ կ'ըսէ. «Արդ զհետ երթեալ սրբոց Հարց, մի եւ նոյն խոստովանել զՈրդի եւ զՏէր մեր Եիսուս Քրիստոս, միաձայնութեամբ ամենեքին ուսուցանեմք, զնոյն կատարեալ յաստուածութեան եւ ըզնոյն կատարեալ ի մարդկութեան, Աստուած ճշմարիտ եւ մարդ ճշմարիտ, զնոյն ի հոգւոյ բանականէ եւ ի մարմնոյ»⁴⁴: Նմանապէս

41. Աստ, տող 404-407:

42. Աստ, տող 382-3:

43. Աստ, տող 433-5:

44. ՍԿԶԲՆԱԳԻՐԲ Տոմարի Սրբոյմ Լեւոնի եւ ՍԱՀՄԱՆՔ սուրբ Ժողովոյմ Քաղկեդոնի, Վենետիկ, 1806, էջ 41:

Լեւոն Պապին Տումարին համաձայն. «Որպէսզի ծանիցի թէ կայ եւ մնայ ի նմա յատկութիւն աստուածային եւ մարդկային բնութիւն անբաժանաբար, եւ այնպէս ուսցուք թէ Բանն ոչ այլ ինչ է՝ որ ինչ մարմինն, այլ մի Որդի Աստուծոյ եւ սբանն խոստովանեսցուք եւ զմարմինն»⁴⁵ :

Տարակոյս չկայ թէ երկու կողմերն ալ զաւանական նոյն հաւատքը կ'արտայայտեն, եւ թէ տարբերութիւնը՝ երկու կողմերու գործածած բանաձեւն է: Ասիկա ոչ թէ արդիւնք է երկու տարբեր փիլիսոփայական դրութիւններու հետեան ընդունելու, այլ տարբեր հեղինակութեան վրայ հիմնուելուն: Արդարեւ միաբնեաները հիմնուած էին Ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացիի հեղինակութեան վրայ, որ Նեստորի մոլորութեան դէմ պայքարեցաւ՝ հերքելով անոր ուսուցումը, որ Քրիստոսի մէջ երկու բնութիւն կը քարոզէր եւ մէկ դէմք: Ս. Կիւրեղ անոր դէմ կը պաշտպանէր «Մի է բնութիւն մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ» բանաձեւը, զոր փնք կը համարէր իր նախորդներէն, Ս. Աթանաս Հայրապետինը ըլլալ. մինչ այսօր կը համարուի Ապոզի-նարի բանաձեւը⁴⁶: Քաղկեդոնական բանաձեւն ալ նման էր Նեստորի գործածածին, այն տարբերութեամբ՝ որ Նեստոր երկու բնութիւնները կը նկատէր լծանձրացեալ իմաստով, եւ իրեն համար՝ երկու բնութիւն եւ երկու անձ՝ նոյն իրողութիւնն էր, որոնց միութիւնը լոկ բարոյական, կամ «ըստ հաճութեան» կը համարէր, այսինքն Բան Աստուած «ըստ հաճութեան» կը բնակէր Քրիստոսի մէջ, որ պարզ մարդ էր, որու հետեանքով ալ՝ Մարիամ քրիստոսածին եւ ոչ թէ Աստուածածին պէտք էր կոչուիլ:

Ս. Գիրքէն եւ սուրբ Հայրերէն բերուած վկայութիւններն ալ կը ծառայեն փաստելու, որ Քրիստոս մէկ Տէր եւ մէկ Որդի էր, այսինքն մէկ ենթակայ՝ որուն կը վերադրուին թէ՛ ինչ որ մարդուն եւ թէ՛ ինչ որ Աստուծոյ վերաբերեալ ստորոգելիներ են: Ուստի ուղղակի փաստ չեն մէկ բնութիւն բանաձեւին, քայց եթէ ենթադրելով որ մէկ բնութիւնը նկատուած է մէկ անձ: Ս. Բարսեղէն բերուած վկայութիւնը ընդդէմ Ապոզինարի՝ կը պակսի իր աղբիւրին մէջ, այսինքն Գիրք Թղթոցի Մովսէս եպիսկոպոսի վերադրուած գրութեան մէջ⁴⁷: Ահա այդ հաստատածը. «Ձայս հնաւորութիւն առաւել բարդաւաճեալն, հովիւն, մեծն Բասիլիոս վարդապետեաց՝ յամալթ առնելով զպիղծն Ապոզինար, եւ յերկուց անշիոթ կատարելութեանցն մի բնութիւն ասել: Այսպիսի եւ ի վերայ երկուց կամացն, զոր կար-

45. ՍԿԶՐՆԱԳԻՐՔ, Ամդ, էջ 25:

46. TIXERONT J., Ibid., III, p. 74.

47. Գիրք Թղթոց, անդ, էջ 25-26:

ծեն, այսպէս գրէր. Զոր աւրինակ սպիտակութիւն ասուոյն ներկեսը դունով փրանոյ, ոչ երկու գոյն, այլ մի է, այսպէս մի են եւ ոչ երկու առաջնորդականք, քանզի ոչ ա՛յլ ինչ կամէր Բանն, եւ ա՛յլ ինչ կամէր միտք Բանին»⁴⁸ :

Այստեղ հեղինակը երկու կամքերու մասին ալ կ'անդրադառնայ. բայց հոս ալ թիւրիմացութիւն մը կայ, այնու ուր՝ ա՛յլ է ըսել թէ Բանին միտքը տարբեր բան չէր ուղեր քան ինչ որ նոյն ինքն Բանը, եւ ա՛յլ՝ թէ իւրաքանչիւր բնութիւն, աստուածային եւ մարդկային, ունէր իր կամքը, բայց որ իրարու հակառակ չէին, այլ մարդկայինը կը հպատակէր աստուածայինին: Թող որ, երբ Հաւատամքին մէջ կ'ըսենք թէ Քրիստոս առաւ «մարմին, հոգի եւ միտք», կը նշանակէ թէ մտքին հետ առաւ նաեւ կամքը, որոնք հոգեկան երկու կարողութիւններ են:

ՎԵՐԱՍՏԱՆԻՆ մէջ մեր հեղինակը կը յորդորէ Մուշեղ իշխանը հեռու մնալ մոլար վարդապետութիւններէ եւ հետեւիլ «ուղիղ դաւանութեան»: Եւ փախելէ առաջ իր գրութիւնը, կու տայ անոր Սուրբ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԵԱՆ դաւանական խոստովանութիւնը, որուն մասին վերնագրին մէջ անդրադարձած չէր, թայց հոս իր խօսքը ուղղելով իշխանին՝ կ'ըսէ. «Աստանաւր զսրբոյ միասնական սուրբ Երրորդութեան կարգեցիք քոյր ուսումնասէր շնորհադարձութեանդ ղխոստովանութիւն նորագոյնս իմ աստուածաբանութեամբ»⁴⁹ :

Այսպէս յարմար ներսէս Բաղրեւանդացի Հայոց իշխանը, իր նմաններուն հետ, կը հանդիսանայ աշխարհական դասէն՝ աստուածաբան եւ Սուրբ Գիրքի ուսումնասէր մը, ինչպէս կը տեսնուի իր գրութեան մէջ ըրած քաղմածիւ մէջբերումներէն: Բաղրատունի թագաւորութեան այս շրջանը իրաւամբ կրնանք նկատել լուսաւորութեան դար մը, որ կը կարօտի աւելի խոր ուսումնասիրութիւն:

* * *

Մեր օգտագործած Զեռագիրը Ս. Ղաղարի Մատենադարանի թիւ 822ն է, կոչուած ՃԱՌԸՆՏԻՐ, որուն նկարագրութիւնը տուած է Հ. Բ. Սարգիսեան, իր «Մայր Յուցակ Զեռագրաց», Վենետիկ, 1914, Բ. հատոր, էջ 161ին մէջ:

Յատկանշական են Զեռագրին ընթերցումները, որոնք մեր հրատարակութեան մէջ ուղղեցինք ընդհանրացած ուղղագրութեան հա-

48. Աստ, տող 451-458:

49. Աստ, տող 541-543:

մաձայն, ստորեւ նշելով բոլոր տարբեր ընթերցումները:

- Այսպէս, ան չի գործածեր յ տառը բառին վերջաւորութեան, ըլլա՛յ գոյական, ըլլա՛յ բայ. օրինակ, լուա, Մարիամա, մարդո, սրբո եւն:
- Նմանապէս չի գործածեր յ տառը բառերուն մէջ, ուր երկու ձայնաւորներ կը հանդիպին. օրինակ՝ աստուածախմ, մարդկախմ, երկրախմ եւն.:
- Բառին սկիզբը յ կը դնէ՝ ուր պէտք չկայ. օրինակ՝ յաժմ փոխանակ յաժմ գրելու:
- Նմանապէս բառին մէջ կ'աւելցնէ յ ուր հարկ չկայ, օրինակ՝ լուսաւորայգոյնս:
- Միջակ բաղաձայնները կակուղի կը վերածէ. օրինակ՝ զգոյտ, զանկեալ փոխ. զանգեալ:
- Հակառակէն ալ կակուղները կը փոխէ միջակի. օրինակ՝ ցանգամ, ընդամի:
- Ը գիրը կը դնէ բառին սկիզբը, ուր մենք ներսը կը հնչեմք. օրինակ՝ ըցաշակերտսն, ըցկոյրն:
- Նմանապէս բառին մէջն ալ կը դնէ ուր ան կը հնչուի. օրինակ՝ վերըստին, յապըշտակութիւն:
- Ի կը փոխէ Ը-ի. օրինակ, յըմքեմ:
- Ի վերջացող գոյականներուն սեռականը առանց ւ-ի կը գրէ, օրինակ՝ որդի - որդո:
- Ներկայ դերբայը, առ կը վերջացնէ փոխանակ ող-ի:
- Ընդհակառակն պահեցինք հրշտակ, փոխփոխել ձեւերը, որոնք ոչ միայն անցեալին գոյութիւն ունեցած են, այլ տակաւին այսօր փոխփոխել ձեւը գործածական է ժողովուրդեան որոշ տեղացիներու մէջ, ինչպէս Ուռֆացիներու մօտ: Ասիկա կրնայ նշան մը ըլլալ թէ մեր ձեռագիրը տրուած ըլլայ Ուռֆայի մէջ:

Մեր ձեռագիրը միակ օրինակին ըլլալով՝ տարբերակները պարզապէս նշած ենք ստորեւ: Բայց որովհետեւ ընդարձակ հատուած մը մէջ բերուած է Գիրք Թղթոցէն (էջ 22-28), մեր բնագրին յայտնի սխալները ուղղեցինք համաձայն ասոր ընթերցումներուն, նշանակելով ԳԹ համառոտութեամբ:

Ս. Գիրքէն եղած մէջբերումները բաղմաթիւ ըլլալուն համար, անոնց տեղերը նշանակեցինք գործածելով տողերու թուահամարները:

Résumé

NERSÈS DE BAGREWAND, PRINCE ARMÉNIEN, AUTEUR D'UN ÉCRIT THÉOLOGIQUE

P. BOGHOS ANANIAN

C'est la publication d'un traité de christologie, écrit par un auteur laïc dénommé Nersēs prince de Bagrewand. Ce traité fut faussement attribué à Nersēs II, Catholicos de Bagrewand.

Depuis Ališan, en passant par P. B. Sarkissian et H. Adjarian, on a cru que le Catholicos Nersēs II aurait répondu à la demande du prince Mušeł Bagratowni par cet écrit théologique, dont on connaissait l'existence grâce à une citation faite par Vardan Aygekc'i dans son recueil de témoignages patristiques: «Armat Hawatoy» (Racine de la Foi).

Dans ce recueil, la citation en question porte le titre suivant: «A la demande de Mušeł Bagratowni par Nersēs le Moyen (le moyen par rapport aux autres Catholicos du nom de Nersēs), Catholicos de tous les Arméniens». La publication de ce texte nous permet de rectifier l'erreur de Vardan qui en a commis de nombreuses autres. Il se peut donc qu'il attribue au simple Vardapet Samuēl le titre de Catholicos. Le texte en main, nous sommes en mesure d'établir la date de composition de cet écrit, car on y trouve la mention des deux volontés et des deux opérations du Christ, que l'auteur considère comme étant l'erreur des Chalcédoniens.

Ce problème fut abordé pour la première fois vers la moitié du VIIe siècle et fut défini à la fin du même siècle, au VIe Concile, après les catholicossats de Nersēs II et de Nersēs III.

Le même texte nous donne également un autre appui afin de mieux déterminer sa chronologie. C'est la citation faite par l'auteur de la lettre de Sahak Apikowrēš, écrite sur l'ordre d'Ašot prince des princes (867-887) en réponse à Photius, et qui est postérieure au XIe siècle. Or, si on cherche à cette époque un prince du nom de Mušeł Bagratowni, que l'auteur décrit comme étant un personnage célèbre par son rang, par son érudition et comme étant aussi un sympathisant des Chalcédoniens, il s'avère qu'on ne trouve que le frère d'Ašot Bagratowni: Mušeł, devenu roi de Kars (962-984), a les trois caractéristiques citées plus haut.

En outre, à cette époque vivait un écrivain renommé: Nersēs, prince de Bagrewand, que l'historien Mathieu d'Edesse (Ourhayec'i) compte parmi les lettrés arméniens tel que Grigor Magistros. D'autre part il y avait aussi le roi Gagik Bagratowni, qui fut comparé aux plus fameux érudits grecs.

Nersēs ou Atrnerseh fit ses études à l'école du grand Argina qui fut fondée par le Catholicos Xaç'ik Ier (971-991). Mathieu d'Edesse fait son éloge disant qu'il était incomparablement versé dans les Saintes

Ecritures et que son éloquence était admirable, tout comme le prince Gagik et les autres philosophes arméniens. L'éloge de Mathieu est justifié par son écrit que nous publions. Il défend l'orthodoxie de la doctrine christologique contre les erreurs des Ariens, des Nestoriens et des Eutichiens. Nersēs est également en désaccord avec les Chalcédoniens; mais ses arguments s'opposent plutôt au dualisme nestorien. Il professe le monophysisme cyrillien admettant une seule nature en Jésus-Christ. Mais cette unité ne suppose pas la suppression de l'humanité ni la confusion des deux natures; c'est une union inséparable et sans confusion.

Il connaît la formule de Chalcédoine: une personne en deux natures; mais il considère tromperie, car pour lui la **nature** est concrète. Ainsi chaque nature est réalisée dans la personne.

L'union de la divinité avec l'humanité se réalise comme l'union de l'âme avec le corps dans l'homme, qui est une nature et une personne. Certes, ces considérations supposent une notion philosophique défectueuse, puisqu'elles méconnaissent la «Métaphysique» d'Aristote: les notions d'unité «per se» et «per accidens»; de l'acte et de la puissance.

ԽՆԴԻՐ ՏԵԱՌՆ ՄՈՒՇԵՂԻ ԸՆԴԴԵՄ ԱՐԻԱՆՈՍԻ,
ԵԻՏԻՔԻ ԵՒ ՆԵՍՏՈՐԻ ԵՒ ՔԱՂԿԵԴՈՎՆԻ

ՆԱԽԱԲԱՆ

- Ճշմարտութիւն ամենայն ուստեք յայտնի ղինքն կացուցանէ սիրողացն զնա, եւ զանխլանայ եւ ի բաց ծածկի ի բաղամամնուած խորհրդոց. քանզի ոչ գոլ արժանիս ղինքեանս՝ երեւցուցանէ սոյժառ եւ յստակ աշաւք տեսանել: Իսկ զամբիծ եւ զուղղափառ ականն զհաւատս յատակաբար սրտիւք խնդրողացն զՏէր՝ լուսաւորադոյնս ծաղէ ի սիրտս. իսկ որ ընդ կամակոր շաւեղս զնան եւ սիրտս նանիւրս ատացեալս ունողաց՝ խոտորեալ լիմն մտածութեամբք զյոգնականան ժողովեն յինքեանս զխաբողական պատճառս առ ի թիւրել զճանապարհս Տեառն զուղեղս, եւ զանձինս պարզագունից գերելոյ առ մահատար ուղեւորեն շաւեղս:
- Իսկ ո՞վ վեհեւ եւ ամենայն գովեալից արժանի, շտեմարանեալ ի միտս քո զանկապտելին զանձի պատուիրանաց Տեառն, զի լոյս է, զի արդարեւ ուսմանց սրբազանից յաղուրդ ամենեւին եւ աչ մի ձեղիցի: Գրեալ է՝ «Ոչ հացիւ միայն կեցցէ մարդ, այլ ամենայն բանիւ որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ»: Զի կերակուր մտաց (60բ) բան որ ի յԱստուծոյ եւ հաց հոգեւոր՝ որ եւ հաստատէ զսիրտ մարդոյ, ըստ որում ի զիրս սաղմոսացն աւրհնաբանի: Արդ ժամանեալ ի վերայ մեր ի չխանականդ քո հրաման, եւ իմ փոյթ ի մտի եղեալ յատարել զքոյդ խնդիր՝ ապաւինելով ի պարզեւս Հոգւոյն սրբոյ, որ տան առ 20 ուստարէս եւ ոչ նախատէ:

14-15. Մտ., Դ, 4:

2. Օ. զանխլանա:
4. Օ. զանբեծ: զուղղափառ:
5. լուսաւորադոյնս:
7. Օ. յոքնականան:
15. Օ. բերանո:
16. Օ. մարդո:
17. Օ. վերա:
19. Օ. զքոյտ: սրո:

Ա.— ԸՆԴԴԻՅՄ ԱՐԻՈՍԻ

Արդ՝ ծանկից էր մեծանձնութիւնդ եւ անզուգականութիւնդ դարձնուած մոլորութիւնն: Վասնզի Հարաշար արուեստարանութեամբ խոխոյր իմանալ զաստուածային Գիրս. զմարդկային զբանս աղքատութեան Որդւոյն Աստուծոյ յառաջ ածել ջանայր, ոչ գիտելով թէ՛

25 Վասն մեր աղքատացաւ, որ մեծատունն էր: Եւ յանդիմանալ՝ աննման Հաւր ասէր զՈրդի, աստացական եւ արարած. եւ այսոքիկ են նորա մոլորութեանն առաջարկութիւնք (61ա):

— Զիարդէ կարէ նման Հաւր յէութենէ դու Որդի, որ երբեմն գրէ. «Որպէս ունի Հայր կեանս յանձին, նոյնպէս եւ Որդւոյ հոս

30 կեանս»: Եւ «Մի՛ ասեր զիս բարի. չիք բարի՝ բայց մի Աստուած»: Եւ «Աստուած, Աստուած իմ, ընդէ՞ր թողեր զիս»: Եւ «Վասն աւուրն յետնում ոչ գիտել Որդւոյ, բայց միայն Հայր»: Եւ թէ՛ «Զոր Հայր արբեաց եւ առաքեաց յաշխարհ»: — Առ այս ասէր Փրկիչն. «Ես եմ յարութիւն եւ կեանք»: Եւ թէ՛ «Ոչխարք իմ ձայնի իմում լսեն, եւ

35 ես տամ նոցա զկեանսն յաւիտենից»: Եւ զիարդէ կեանքն կեանս առնու: Այլ վասնզի ճշմարտապէս եղեւ մարդ Որդին Աստուծոյ, եւ իրեաց զհարչարանս եւ զմահ կամաւորաբար, յայտ առնէ զմիակամութիւնն եւ զդործակցութիւնն Հաւր. զի զոր սա կեանս ունել ասաց, Պաւղոս քաջայայտ պատմեաց՝ (61բ) Աստուծոյ Հաւր, ասէ,

40 Որ յարցոյ զնա ի մեռելոց: Զոր եւ ինքն Տէրն ասաց «Իշխանութիւն ունիմ զնեւ զսա եւ առնուլ». եւ թէ՛ «Քակեցէք զտաճարս զայս, եւ զերիս աւուրս կանգնեցից զսա»: Զոր եւ աւետարանիչն ցուցանէ.

25. Բ Կոր., Ը, 9:
 29. Յով., Ե, 26:
 30. Մկ., Ժ, 18:
 31. Մտ., ԻԷ, 46:
 32. Հմմտ. Մտ., ԻԴ, 36:
 33. Յով., Ժ, 36:
 34. Յով., ԺԱ, 25:
 35. Յովհ., Ժ, 27, 28:
 40. Հռ., Ժ, 9:
 41. Հմմտ. Յով., Ժ, 18:
 42. Յով., Բ, 19:

23-24. աղքատութիւն:

24. Որդւոյն:

29. Որդոյ:

38. կայնս:

42. յերիս:

«Նա, ասէ, վասն տաճարի մարմնոյ իւրոյ ասէր»։ Ապա ուրեմն Բանն ոչ ըստ բնութեան առնոյր ի Հաւրէ՛ գկեանս, ո՛վ ամբարիշտ, այլ 45 մարմին Բանին։

Իսկ ասելն «Աստուած իմ ընդէ՞ր թողեր զիս», ոչ թէ Բանն Աստուած թողեալ եղեւ։ Եւ զիա՞րդ ճառագայթն եւ պատկերն եւ կերպարանն թողեալ լինէր յԱստուծոյ եւ ի Հաւրէ։ Այլ վասնզի նախատեղծն պատուիրանազանցութեանն աղաղաւ արտաքս ընկեցաւ 50 յերեսացն Աստուծոյ, հալածեալ ի վախելչական դրախտէն, ընդ մահուամբ եւ ապականութեամբ (62ա) գերաւեալ, խկն լի խնդիր Որդին Աստուծոյ, որ եւ հովին կոչեցաւ մոլորեալ ոչխարիս մարդկային բնութեանս, զոր եւ մարդարէն մատլթէր. «Որ հովուեսդ Իսրայելի նայեաց. որ նստիս ի քրովբէս յայտնեաց»։ Զոր եւ Տէրն ասէր. «Ես 55 եմ հովիւ քաջ»։ Արդ առեալ զնախատեղծին բնութիւնն, զմահկանացու մարմինն եւ վրեալ զնորա կիրա՝ բայց ի մեղաց, զայ առ խաչին չարչարանա կամաւորաբար, եւ կարցեալ յատենի ընդ բանաւոր-վոլին ի դէմա մեր մերով բնութեամբս իբրեւ յերեսաց նախահաւրն ձեւացուցանէ զբանն առ Հայր ասելով. «Աստուած իմ ընդէ՞ր թողեր 60 զիս»։ Եւ կատարեալ զՏնաւորինականն ատէր. «Հայր ի ձեռս քո աւանդեմ զհոգի իմ»։ Ոչ զիւրն ասելով աստուածային էութեանն, (62բ) որ միշտ ընդ Հաւր էր փառաւորեալ եւ (ան)անջրպետ մնացեալ. այլ զմերն մարդկային հոգին, որով առ հասարակ զհաւատացելոցն յինքն աւանդէր ի ձեռս Հաւր, զհոգիան ի քսաց կորդելով ի ձեռաց աստու- 65 նայի, որ երբեմն իշխանն էր, զոր իշխան աշխարհի առընթեր խաչին անուանէր։ Վասն որոյ եւ ասաց թէ՛ «Յորժամ բարձրացայց, զա-

43. Յով., Բ, 21:

44. Մտ., ԻԷ, 48:

53. Սղ., ՀԹ, 2:

55. Յով., Ժ, 11:

59. Մտ., ԻԷ, 48:

60. Ղկ., ԻԳ, 48:

66. Յով., ԺԲ, 32:

43. մարմնո:

49. ընդեցաւ:

53. հովեստ: Իղի:

54. քրովբէս:

56. զա:

61. ածաին:

62. (ան)ջրպետ: ան վերջէն աւելցուած. ուղղ. ըստ իմաստիմ:

63. մարդկային:

65. աստանաի:

մենեան փառքից առ իմ», այսինքն զորա ընդ նովաւն էին հաւատով եւ յուսով:

- 70 Իսկ ասելն՝ «Զի՞ր ասես զիս բարի»։ Վասնզի աւրինականն իբր առ սոսկ մարդ մատուցեալ ասէր զբարին, կշտամբէր զնա Փրկիչն թէ՛ Ընդէ՞ր զիս բարի վնջես, (63ա) զոր ի խորհուրդս քո մարդ սոսկ զիս դաւանիս։ զի քարի՜ յատուկ Աստուծոյ իմանի։ Իսկ վասն աւուրն եւ ժամուն զոր ոչ գիտել ասէ, ոչ որպէս դու կարծես, ո՞վ Արիօս, զի թէ զՀայր Գիտէր քան զոր ոչ ոք է մեծ, զիա՞րդ զյետին աւրն ոչ գիտէր։ Եւ եթէ ինքն էր ժամանակաց արարիչ, ըստ որում
- 75 Թող՛նանէս ասէր։ «Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ, եւ առանց նորա ձեռն եւ ոչինչ», զիա՞րդ զժամ կատարածին ոչ գիտէր, ապաքէն ժամն այն ի ժամանակին է, զոր ինքն ատեղծ։ Յաւէտ պախարականաց արժանաւոր են խոտորելի լիմացուածքդ, ո՞վ ոք վարդապետ թուոց գորով՝
- 80 մինչեւ ցիններորդութիւն ոչ ախալէ զգիտելն, եւ տասներորդին՝ անգիտացեալ յիմարի։ Կամ ո՞վ ոք ի գիտ(63բ)նոց նշանակէ զճանապարհացն անլրէպ ցուցանելով ի բացեայ գորով մինչեւ ցըսողքն, եւ մերձ գորով՝ զնոյն ինքն զպարիսպն անգիտանայ։ Եւ զիա՞րդ Տէրն զկատարածն մի ըստ միոյն պատմէր աշակերտացն։ «Յարիցէ ազդ
- 85 յազդի վերայ» եւ որ ի կարգին։ «Եղիցին սովք եւ սրածովութիւնք եւ նշանք յարեգակն եւ ի յուսին, եւ յարիցեն առաւ զքիտոսք եւ առաւ մարդարէք, եւ ապա երեսնացի նշան Որդւոյ մարդոյ յերկինս, եւ կոծեսցին աղբք առ ազդք», եւ զնոյն ինքն զկատարածին զժամանակն (ո՞չ) գիտենայր, որ եւ այս զնոյն նշանակէր յետին աւրն։ Այլ վա
- 90 արնդ ի հարցանել աշակերտացն վասն ժամուն եւ աւուրն, եւ ոչ կամեց(64ա)եալ ասել վասն անճառելի իմն խորհրդոյ։ «Զի ո՞վ գիտաց զմիտս Տեառն», զոր եւ ինքեանց ասէր՝ «Ոչ է՛ ձեզ գիտել զժամս

69. Մկ., Ժ, 18:

76. Յով., Ա, 3:

84. Մտ., ԻԴ, 7:

85. Հմմտ. Մտ., ԻԴ, 8:

92. Ես., Խ, 13:

74. զետին:

76. Առաւ] նովաւ:

80. ցիններորդութիւն: Ժներորդութիւն:

83. անգիտանա: Տրց] Տրն:

84. յարիցեցին:

85. ազդի: վերա:

87. Որդո: մարդո:

89. > ոչ: յաւ. ըստ իմաստին:

91. խորհրդո:

- եւ զժամանակս, զոր Հայր եդ յիւրում իշխանութեան», ծածկէր զմե-
 ծազոյն գիտութեանն եւ զքննութեանն: Եւ զի մի՛ տրտմիցին առա-
 95 քեալքն, իբր թէ ոչ գոլով արժանաւորք հաւանականս իմն կարդեմ
 գրանն. «Ոչ Որդի, ասէ, եւ ոչ հրեշտակ»: Զի թէ ոչ հրեշտակք, եւ ոչ
 ձեզ գէտեիլի է. եւ թէ ոչ Որդի, ամենայն իրաւք, եւ ոչ ձեզ քննելի:
 Այլ ընդէ՞ր ոչ զՀոգին ասաց, զէակիցն իւր եւ զփառակիցն. այլ զի
 զմարդկային կրիցն՝ եւ աստանաւր տոռուդապէս ցուցանէ՝ Վամաւո-
 100 րաբար ունել զկիրս, որպէս զքաղցն եւ զծարաւն, աշապէս զանդի-
 տութեանն պահելով զկիրս: Եւ ցուցանէ գիտել աստուած(64բ)ային
 բնութեամբն ոչ անգիտանալով զՀոգին: Զի թէ գիտէ Հոգին, գիտէ
 եւ Որդին: «Հոգին յիմմէ անտի առնու եւ սրատմեացէ ձեզ» ասէ: Արդ
 եթէ յորդոյ առնու Հոգին եւ սրատմէ, եւ գիտէ գիտելին աւր, գիտէ
 105 ամենայն իրաւք եւ Որդի:

- Իսկ զոր Հայր արքեպս եւ առաքեաց յաշխարհ՝ Որդի, կոչե-
 ցաւ «Ճառագայթ փառաց եւ լոյս», զիա՞րդ սրբումն ընդունի: — Այլ
 վասնզի տնաւրէնութիւն Որդւոյն Աստուծոյ, նախ քան զխոնարհելն
 յերկիր, Հաւր՝ բատ նախատես գաւրութեանն իբրեւ զհղեալս իմանի,
 110 որով մաքրութիւն աշխարհի լինելոց էր, անդուստ ասի զարբումն:
 Եւ զի՞նչ թեբեաւ ասիցէ բանա, զոր եւ ինքն Տէրն ասէր. «Ես տուր
 առնեմ դանձն իմ ի վերայ նոցա»: Զմկրտութեան իւրոյ՝ առակաւոր
 բանիւ ցուցանէ. ոչ թէ (65ա) ինքեան անուանել պէտս սրբութեան,
 որ եկն բառնալ զմեղս աշխարհի, այլ վասնզի ինքն եղեւ անդրանիկ
 115 եւ ակիքքն, ճանապարհ մերոյ մաքրութեան, եւ փրկութիւն: Այնպէս
 զբանն ձեւացուցանէ զոր եւ յաջորդն վկայէ. «Զի եղիցին եւ նոքա
 արքեալք»: Այսինքն նոյն ասէ մկրտութեամբն. զոր եւ Պաւղոս վկայէ.
 «Որ սրբէնն եւ որք սրբիմն ի միոջէ էին ամենեքեան»:

93. Գործք Առ., Ա, 7:

96. Մատ., ԻԴ, 36:

103. Յով., ԺԶ, 14:

107. Հմտ. Եբբ. Ա, 3:

112. Յով., ԺԷ, 19:

117. Յով., ԺԷ, 19:

118. Եբբ., Բ, 111:

99. զմարդկային:

101. ածական:

104. յորդո:

108. Որդոյն:

110. զարբումն] զարբումն: Ուղղ. բատ իմաստիմ:

112. իւրո:

115. մերո:

- Այսպես ռւբեմն որը աղբատուութեան բանք ասին զԲրիտանոսէ, այս-
 120 ինքն խոնարհագոյնք, որով մեք հարստացաք, ոչ պարտութիւն նոքաւք
 հաշոյել զՈրդին Աստուծոյ. այլ եւս հաւատով եւ յուսով փառա-
 ւորել եւ երկրպագել ընդ Հաւր եւ Հոգւոյն արքոյ:

Բ. — ԸՆԴԻՆՄ ԵՒՏԻՖԻ

- Հարկ է ասել եւ զԵւտիքեանոսացն զմոլորութեան, որ թէպէտ
 զհաւատարութիւն Որդւոյ ընդ Հաւր ոչ ուրանան, (65ր) այլ զճըշ-
 125 մարիտ տնաւորէնութիւնն յեղմամբ եւ փոխփոխմամբ ասեն: Այսպիսի
 ինչ. Ոչ, ասեն, երկրային արարած եւ ոչ հողեղէն ընդ Աստուծոյ միա-
 ւորեալ երկրպագեմք, այլ որ յԱստուծոյն էր յառաջ քան զբաւո-
 տեանս: Իսկ աթմ դարձեալ զի մարմնապէս կերպարանեալ մեզ զաս-
 տուածութեանն նմանութիւն ընտանի իւրով բնաւորութեամբն եցոյց
 130 մեզ զտեսակ իւր. զոր աւրինակ թէ ոսկի ի ծածուկ ունիցի քնոյն
 իսկ զընութիւն առանց ձեւոյ, ապա առեալ զործիցէ ի նմանէ անդրի,
 ո՞չ ապաքէն յիրաւի ասիցէ ոք թէ՛ ի ակդքանէ ունէր զոսկին, քան
 այլ ընդ այլոյ ինչ եղեւ, եւ կամ դարձեալ զընութիւնն ինչ փոխփո-
 135 խեաց. այլ յանձնութենէն եկն ի ձեւ եւ ի ծածկութենէն ի յատնու-
 թիւն, եւ յանարարէ՛ (66ա) արարեալ: Սոյն աւրինակ եւ սառն ի
 ցաւորումն եկեալ. եւ յորժամ տեսանիցէ ոք ոչ մեղանչիցէ ասել զնոյն
 սառնն՝ թէ նախ ջուր էր եւ ապա եղեւ սառն ցաւորեալ զընութիւն
 ջրոյն կարեալ. դա՛յս միայն ի ճարտարապետէն ունելով, զի զառա-
 ջինն նորատեսակ էր ջուրն սեւ թանձրատեսակ երեւեցաւ, որպէս եւ
 140 ոսկին՝ որ ծածկեալն էր եւ յետոյ յերեւումն եւ ի տեսակ եկն:
 Արդ որպէս ծնաւ Որդի ի Հաւրէ, նոյնպէս երեւեցաւ ի Մարիա-
 մայ, եւ որպէս վր յառաջ քան զգալն յերկնից՝ առնապէս եւ աթմ,

120. հարստացանք:

122. արքո:

124. Որդո:

126. երկրային:

127. երկրպագեմք: յաթմ:

128. ընդանի:

130. ոսկի:

131. ձեւո: ամդիր] անդրի: Ուզդ. ըստ իմաստիմ:

133. այլո:

136. ձողումն:

137. ձուղեալ:

141-142. Մարիամա:

142. յաթմ:

- 145 եւ դարձեալ աոյնպէս գալոց է: Եւ որպէս ոսկւոյն յերկաթոցն զդոր-
 ծաւորութիւնն պատկերադործութեանն միայն ընկալեալ, այլ ոչ ըզ-
 նիւթոյ ինչ խառնուած ընդ ինքեան, այսպէս եւ Բանն Աստուած ի
 Մարիամայ զտեսակին (66p) կերպարանին մարդատեսակութեանն,
 առէ, ընկալեալ, այլ ոչ ի հողանիւթ քնութեանէն յիւրն ինչ միաւոր-
 ւեալ եւ խառնեալ աստուածային քնութեանն:
- 150 Պ(ատաւիտանի)։— Հարքն ի նիկիական հորեպոմարութեանն ոչ
 թէ զմարմինն ասացին մի քնութիւն յաստուածութենէն փոխարկա-
 բար եղեալ, ալ զնոյն զինքն զՈրդին եղեալ միաւորութեամբ մի
 քնութիւն եւ հաւասար Հաւր, եւ զնոյն ինքն՝ յէութենէ Հաւր, իսկ
 զմարմինն՝ ի Մարիամայ դաւանեցին: Արդ եթէ մի քնութիւն է աս-
 տուածութեանն փոփոխմամբ ի մարմին, զի՞ եւս պախարակեն զԱ-
 155 րիոս՝ որ արարած առէր զՈրդի, զի եւ առքա ասացին զանեղ քնու-
 թիւնն եղական եղեալ: Արդ եթէ քնութիւն մարմնոյն յառաջագոյն
 էր՝ քան զառ ի Մարիամայ առնուլն, եւ էր աներեւ (67ա)ոյթ միայն
 եւ անտես, եւ Բանն իսկ էր ընկնող լատ փոփոխման եւ ասպականու-
 160 թեան մարմին, զի՞նչ պէտք էր զիջումն Բանին ի Մարիամ Աստուա-
 ծածին, եւ հրեշտակապետին ասետելն թէ՛ «Որ ծնանելոցն է ի քէն՝
 Որդի Աստուծոյ Կոչեացի»։ Մի՞ աղբեաւք զիւր քնութիւնն փոփոխել
 ի մարմին ոչ էք հնար, բայց յորովայնի Կուսին իննամսեայ բնա-
 165 կութեամբ։ Այլ ոչ երբեք եւ ի մորեգնելոցն զայս յանձին կալաւ ասել
 ի Հրէիցն կամ ի հեթանոսաց, ո՞վ թշուառական, եւ զիս՞րդ ինքն
 զիւր քնութիւնն պատարադ մատուցանիցէ ի փրկութիւն մարդկան.
 քաւ լիցի։ Այլ ուրեմն՝ «Զդաւաւէն Աբրահամու բունն հարեալ» առնու-
 զմարմինն, ըստ Պաղոսի քանին։ Վասն որոյ եւ ասեմք իսկ զկոյսն՝
 Աստուածածինն, զոր եւ Եսայի առէ. «Ահա կոյս յղացի եւ ծնցի
 170 որդի»։ (67p) Եւ աստարանելն՝ տղայաբար ծնեալ եւ ի խանձարուրս
 պատեալ։ Որ եւ եկն ի մկրտութիւն անփոփոխելի քնութիւն Աս-
 տուածն Բանի, ըստ որում առէ. «Ես նոյն եմ եւ ոչ փոփոխիմ»։

166. Հմտ. Եբր., Բ, 16:

167. Ես., է, 14: (Մտ., Ա, 23):

143. ոսկոյն:

144. ընդալեալ:

147. Մարիամայ:

148. ընդալեալ:

149. հողորմարութե.:

150. քնութե.: Ուղղ. ըստ իմաստին:

153. Մարիամայ:

157. Մարիամայ:

165. տղաբար:

Գ.— ԸՆԴԴԵՍ ՆԵՍՏՈՐԻ

- Աստանաւը եւ զնկատորին յանդիման կացուցից զչարափառութիւն,
որ երկու սահմանեաց որդիս զերկաքանչիւրսն, տարով զԱստուածն
Աստուծոյ եւ զմարդոյն՝ մարդոյ. եւ թէ ո՛չ Բանն Աստուած հանդեր-
175 ձեցաւ պատանաւը ի Յովսիփայ, այլ մարմինն Յիսուսի: Ո՛վ անդունդը
հայհոյութեան: Մեք ընդ արքոցն մտաց ուղղեացուք զնայեցուածս
մեր, ասելով եթէ՝ Բանն որ յԱստուծոյ՝ մարմնացաւ ի սուրբ Կու-
սէն, իւր մարմին միացոյց եւ ոչ թէ զմարմինն ասեմք փոխեալ ի
ընդութենէ՝ աստուածութեանն, եւ ոչ աստուածութեանն՝ ի ընդ-
180 թիւն մարդոյ, եւ ոչ երկուս որոշեալ թաժանեցաւ: Զի թէ որոշեցաւ
(68ա) մարմինն ի Բանն, յիւսիւ մարմնացաւ Բանն Աստուած: Մեք
մի միայն գիտեմք զՔրիստոս Որդի Աստուծոյ եւ Աստուած. զի թէ-
պէտ աւծեալ ըստ տնաւընդութեան կարգաց, ասաց Գիրք, ըստ ո-
րում աւծեալ Քրիստոս թարգմանի, ասկայն ինքն է՝ որ թաշխէ սըր-
185 ւոց իւրոց զշնորհա Հոգւոյն արքոյ: «Փշեաց յառաքեալն, ասէ. Առէ՛ք
Հոգի սուրբ»: Ապա ուրեմն մի է Քրիստոս Որդի եւ Տէր. ոչ մեր-
ձաւորութիւն ինչ զով պատուոյն միութիւն գունակ արքոց, յորս աս-
աց թնակել ի նոսա, կամ զորս տաճարացոյց, ըստ առաքելոյն: Զի
նոքա ոչ կարէին ընդթեամբ միաւորիլ. իսկ աստ միաւորութիւն
190 ինքեանէ քարոզի: «Որ ետես զիս՝ ետես զՀայր»: Յիւրոյն դարձեալ.
«Որ խաւսիդ ընդ քեզ՝ դա է»: Միթէ՞ կոյրն առանց մարմնոյ ետես
կամ չուաւ դբարբառն: Յարետրտեանս ասէր. «Դուք զո՞ ոք ասէք
թէ իցէ Որդի մարդոյ». (68բ) եւ նա ասէ. «Որդի Աստուծոյ եւ դու»: Եւ
195 ընդէ՞ր ոչ սաստէր Քրիստոս թէ՛ աս Որդի մարդոյ հարցանեմ,
իսկ դու զՈրդի Աստուծոյ պատասխանես: Այլ երանեաց զնա եւ ծալ-

185. Յով., Ի, 22:

190. Յով., ԺԴ, 9:

191. Յով., Թ, 38:

192. Մտ., ԺԶ, 13, 15:

174. մարդո: Եթէ] եւ թէ: Ուղղ. ըստ իմաստիմ:

175. Յովսիփայ:

176. հազուութե.:

179. յաժութեն.:

180. մարդո:

185. Հոգւոյն սրո:

190. յընքենէ: ըցկոյրն:

191. մարմնո:

192. բարբառն:

193. մարդո:

194. մարդո:

բազոյն պարզեւաց զնա արժանաւորեաց: «Դու, առէ, կոչեացիս Վէմ»: Գալայաթ է որք զԲրիտտոս Որդի Աստուծոյ խոստովանին, ի Հաւրէ ատացեալ ունին զվարդարեւորութիւն. իսկ որք ի մարդ սոսկ զԲրիտտոս փոխարկեն՝ ի վերայ աւագոյ են շինեալ, այլ ոչ ի վերայ Վիմի 200 Հաւատոյ, յերկուս զմի Բրիտտոս քաժանելով, Աստուած եւ Տէր իւր առնելով զնա: Այլ միացեալ առեմք զԱստուած Բանն ի մարմնի բընութեամբ եւ է Աստուած ամենեցուն:

Արդ Թէպէտ եւ առէ Թէ՝ «Մարդով եղեւ յարութիւն մեռելոց», որով ընդդէմ մեր զինին Թշնամիքն ճշմարտութեանն, աղէ՛ տեսցուք 205 զո՞րք զուշակէ նոյն ինքն Առաքեալն՝ զմարդոյն որով յարութիւնն: «Առաջին մարդն յերկրէ Հողեղէն, (69ա) իսկ երկրորդ մարդս Տէր ի յերկնից»: Ապա ուրեմն Բանն մարմնացեալ եւ մարդացեալ կոչեցաւ, զի «Բանն մարմին եղեւ», աշխնքն մարդ: Գրեալ է՝ «Ամենայն մարմին տեսցէ զերկութիւն Աստուծոյ»: Եւ «Առ քեզ ամենայն մարմին 210 եկեացէ»: Վասն որոյ եւ դնէ Առաքեալ Վիմ՝ «Զմահ նորա պատմեմք մինչեւ եկեացէ»: Այլ նոյն ինքն մարմնացեալ Բանն Աստուած, ի դատել զտեղեաւ: Այլ նոյն ինքն մարմնացեալ Բանն Աստուած, ըստ որում աւետարանեցաւ առաքելոցն. «Այս Յիսուս է որ վերացաւ ի ձէնջ մարմնով, սոյնպէս եւ եկեացէ»: Ի սորա միացեալ մարմին եւ յարին փափաքանաւք մեք ձեռնամբք եւ արբիմք, Հաւատով անսոստ բանին Թէ՝ «Այս է մարմին իմ եւ այս է արին Հեղեալ ի կենդանութիւն բազմաց»: Զի լոկ մարմին եւ արին կենդանութիւն եւ Բողոքութիւն տալ ոչ կարէ (69բ), վկայէ Փրկիչն՝ «Մարմին ինչ ոչ ապշէ. Հողին է կենդանարար»: Այս իմանի եւ է կենդանարար, որ-

196. Մտ., ԺԶ, 18:

203. Ա. Կոր., ԺԵ, 22:

206. Ա. Կոր., ԺԵ, 47:

208. Յով., Ա, 14:

209. Ես., Խ, 5: Սղ. ԿԴ, 3:

210. Ա. Կոր., ԺԱ, 26:

213-214. Գործք Աւ., Ա, 11:

216-217. Հմտ. Մտ., ԻԶ, 26, 28:

218-219. Յով., Զ, 64:

199. աւագոյ:

200. Հաւատոյ:

203. յարութիւն:

205. յարութեն:

210. որոյ:

218. վկայէ:

- 220 պէս ասացն «Կենդանի է Հայր. կենդանի եմ եւ Կա Վասն Հաւր». եւ
«Որ ուտէն զիս եւ նա կեցցէ»: Զի թէպէտ եւ Հաց զմարմինն իւր
անուանեաց, ասաց զնա յերկնից իջեալ եւ միացուցեալ զմարմին խո-
նարհութեան մերոյ ընդ իւր աստուածութիւնն: Վասն այնորիկ ան-
որոշաբար ի վերայ մարմնոյն ասէ զԲանին ի յոմն յերկնից՝ յաղազս
225 անբաժան միութեանն: Համր եղեալ կարկեսցի չարափառ Նեստոր, որ
անջատեալ որոշէր Գոնարէնութիւնն միացեալ Աստուածն Բանի:
Տեսցուք եւ զոր ասեն չարաչար ոչ գոլով զՄարիամ Աստուածա-
ծին: Զոր եւ ոչ ուրեք առաքեալքն յորջորջեցին զնա Աստուածածածին:
— Ո՛վ խորամանկ չարութեանն: Ոչ խոստովանելով Քրիստոս Աս-
230 տուած, եւ ոչ զՄարիամ՝ Աստուածածին: Եւ զի՞նչ է զոր Պաւլոս
ասէ. (70ա) «Այժմ ոչ կարացի խաւած ընդ ձեզ»: Մի՞ արդեաւ
զինքն ցուցանէ տկար գոլ առ ի վարդապետութիւն: Այլ ասկա նոցա
չարաչար մտացն առ ի կատարելութիւն Հաստոյն: Զոր եւ ասէ.
«Իբրեւ տղայոց ի Քրիստոս կաթն ջամբեցի ձեզ». եւ եղբորուք կա-
235 լաւութեան եւ ոչ Հաստատուն վերակրոյ: Վասնզի ամենայն որ
կաթնկեր է՝ տղէտ է բանին արդարութեան, քանզի տղայ է: «Այլ կա-
տարելոցն է Հաստատուն կերակուր, որոց վասն ի չափսն Հաստ-
անելոյ՝ ճաշակելիքն կիրթ են ընտրութեան բարւոյ եւ չարի»: Թերեւս
զեղծանելի՞ք կերակրոց զայս ճառեալ Պաւլոսի: Զայսուսիկ ի Տէրն
240 բացայայտէ. «Իմ կերակուր այն է զի արարից զկամս այնորիկ որ
առաքեացն զիս»: ԶՀաւատոց մարդկան, ուրեմն, ասէ (70բ) առակա-
ւոր բանին: Վասն որոյ եւ առաքեաց զնա յաշխարհ: Զսոյն եւ Պաւ-
լոսի կաթնարոյծն առնել զնա տղայամիտսն վարդապետութեամբն
նշանակէ, զխոնարհագոյնսն եւ զդիւրընկալսն դեռեւս խաւելով, զոր
245 ոչ կարէին ընդունել յանկատար լսելիսն զբարձրագոյն ականդու-

220. Յով., 2, 58:

221. Հմմտ. Յով., 2, 58:

231. Ա Կոր., 9, 1:

234. Ա Կոր., 9, 2:

236-238. Եբր. Ե, 14:

240. Յով., 9, 34:

223. մերոյ:

224. վերայ:

234. տղայոց:

236. տղա:

237-238. Հաստանելոյ:

238. ընդդրութե.: բարոյ:

242. որոյ:

243. տղամարմնան:

- թիւնն, զոր եւ Տէրն ցուցանէր՝ պատուիրելով աշակերտացն. «Մի՛
 ումեք, ասէ, [ասիցէք] զաստուածահարաչ երեւումն ի Թափաւրական
 լերինն, մինչեւ Որդի մարդոյ ի մեռելոց յարիցէ»։ Եւ է՞ր վասն. զի
 ոչ էր դեռ եւս ժամանակ ընդունելոյ զայսպիսի բարձրագոյն խոր-
 250 շուրդ, այլ ձեզ միայն։ Այլ յորժամ ի մեռելոց յառնիցեմ եւ սկսա-
 նիցէք առնել զնշանն եւ զզարութիւնն յանուն (71ա) իմ՝ անդա-
 նաւր դիւրընկալ լինիցի ընդունելն զաստուածատեսակ երեւումն։
 Այսպիսի իմն եւ առաքեալքն, թերեւս զանց արարեալ վասն ժամա-
 նակին շամշութեան՝ ի կարեւորսն միայն ձեպէին զանձինս առ ի քա-
 255 ղողել զհաւատոցն բան։

- Բայց տես, ո՞րք լիցուածականդ, թէ որք զՄարիամ ոչ ասացին
 Աստուածածին, ընդէ՞ր զծննտն ի նմանէ Աստուած քարոզեցին։ Վա-
 արնզի դէք Առաքեալն ապալէս՝ «Բրիտոս ըստ մարմնոյ է ի վերայ
 ամենեցուն Աստուած, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս»։ Եւ թէ՞ «Որ
 260 յիւր Որդին ոչ խնայեաց»։ Եւ թէ՞ «Առաքեաց զՈրդի իւր, որ եղեւ ի
 կնոջէ»։ Եւ թէ՞ «Ի վերջին աւուրս խաւսեցաւ ընդ մեզ Որդւովն, որ
 է լոյս փառաց եւ նկարագրեր էութեան նորա»։ «Որով եւ զյաւիտեանս
 արար»։ Ըստ Յովհաննու բանին, «Որ էրն ի սկզբանէ», եւ որ ի կար-
 265 դին։ «Կեանք, ասէ, յայտնեցան. զի որ (71բ) էրն առ Հաւր՝ եւ երե-
 ւեցաւ մեզ»։ Եւ դարձեալ՝ «Եկն Որդին Աստուծոյ եւ ետ մեզ միտս։
 Եւ եմք ի շամարտին Որդւոյ նորա Յիսուսի Բրիտոսի. զի նա իսկ է Աս-
 տուած ճամբարիտ եւ կեանք»։ Չսա ասաց մարմին լինել աւետարա-
 նիչն, ո՞րք թշուառական։ Արդ է Բրիտոս Աստուած եւ Որդի Աս-
 տուծոյ, ըստ առաքելոցն, եւ Աստուածածին՝ Կոյսն սուրբ։ Ոչ ըստ

246-248. Հմմտ. Մտ. Ժ, 9:

258-259. Հռ., Թ, 5:

260-261. Գղ., Դ, 4:

261-262. Եբր., Ա, 2-3:

263-265. Ա. Յով., Ա, 1, 2, 3:

265-267. Ա. Յով., Ե, 20:

247. Թափուական:

248. մարդո:

249. ընդունելո:

252. դիւրընկալ:

258. մարմնո:

259. ամենեցոյն:

260. խնայեաց:

261. որդւովն:

264. մեք] եմք: Յս. Քս. ուղղ ըստ Ա. Գ. Ի: > Ի:

267-268. աւետարելչն:

- 270 Հրէիցն թէ՛ «Դու մարդ ես եւ դանձն քո Աստուած ասնես»։ Դեւքն սարսեալ ասէին՝ Որդի Աստուծոյ զնա գոլ։ Խոստովանէին երբեմն մի՛ տանջել, երբեմն մի՛ յանդունդա առաքել, եւ դու ի մարդ սոսկ փոխարկես, ո՛րք քան զհրեայսն անհաւատադոյն, դու քան ըզդեւան չարարարոյ՝ ո՛չ զարհուրիս յաւակնութենէն։ «Վա՛յ որ ասէն
- 275 զբարին չար եւ որ դնէ զքաղցրն դառն», կամ «Որ արբուցանէ ընկերին խոտորոման արդտոր»։ Արդ ի բոլոր առարկ հարցն եւ յուղղափառ վարդապետացն Աստուածածին գոյ զսուրբ (72ա) Կոյսն Եկեղեցի Աստուծոյ քարոզէ, [բայց ի քէն, ո՛րք] հրէամիտ, եւ զծնեալն ի նմանէ Աստուած ճշմարիտ, ոչ ըստ բաժանողացն Հրէից սոսկ մարդ,
- 280 ըստ որում ասէին. «Յիսուս ամ չեւ է քո եւ զԱրարհամ՝ տեսեր»։ Իսկ Տէրն միաւորելով ընտրեանցն պատասխանէր, «Յառաջ գոլ քան զԱրարհամ»։ Եւ Հրեաքն ըստ սոսկ մարդկութեանն ղլխուեն ամացն ի վերայ զժամանակն ասհմանէին եւ զծնունդն եւս գիտէին։ Վասն որոյ եւ փութացին իսկ ի խորհուրդս ապանութեան, զի Աստուած
- 285 զինքն քարոզէր։
- Արդ՝ եթէ Բանն չէր մարմին, յայտ է թէ Հրեայքն զմարդ ուրացան՝ մահու մատնելով։ Բարեպաշտադոյնսն պարտ է համարել զդործն, զի ունէին հրաման Տեառն Աստուծոյ միայն երկրպագել եւ մի՛ առնել այլ Աստուած յերկինս եւ յերկրի եւ ի ջուրս։ Յեր(72բ)–
- 290 իկինս ասելով՝ ի լուսաւորացն հրաժարեցուցանէր եւ յայլն եւս զաւրութեանցն պաշտմանէ։ Յերկրի՝ ի մարդոյ եւ առհասարակ ի սմբնակեցելոց շնչականաց եւ շնչից արարածոց տարերբ հանդերձ։ Համազոյգն նմին եւ ջուրցն՝ եւ թէ որ ինչ միանդամ ի դոսսս են նմանութիւն համարելով արարչին երկրպագել անաւրէնութիւն է։
- 295 Ասեն աստանաւր պատկառեալք՝ իւր համարէր զերկրպագութիւն մարմնոյն Բանն։ Այսպէս ասեն եւ զնախատինս մարմնոյն իւրոյ համարէր կամաւք գոլով ի մարմնին միշտ միայն, այլ ոչ ընտրեամբ

270. Յով., Ժ, 33:

274–275. Հմմտ. Ես., Ե, 20:

275–276. Հմմտ. Ամբ., Բ, 15:

280. Յով., Ը., 57:

281–282. Յով., Ը, 58:

274. Հարարար: յաւախտակամէն] յաւակնութենէն: Ուղղ. ըստ իմաստին:

275. ասեն: > բայց ի քէն ով: Յաւ. ըստ իմաստին:

284. վերա:

285. որո:

291. մարդո:

296. իւրո:

- աստուածութեանն: Զոր եւ ի վերայ ալլոց արբոցն է իմանալ. մե-
ծարանս ասէր Աստուած ցՍամուէլ. «Ոչ զքեզ անարգեցին, այլ զիս
300 մերժեցին»: Տէրն ցաղաղեցտան ասէր. «Որ զքեզ ընդունի՝ զիս ըն-
դունի»: Այս է համարեալն՝ որք կոչմունս միայն ընկալան (73ա)
աստուածութեան անուանն, որպէս ցՄովսէս ասէր. «Ետու զքեզ Աս-
տուած Փարաւոնի»: Եւ թէ «Նոցա աստուածս ասաց՝ առ որս բանն Աս-
տուծոյ եղեւ»: Իսկ աստ Որդին քնութեամբ էակից Հաւր եւ փառա-
305 կից՝ եղեւ ճշմարտապէս մարդ միաւորեալ ընդ բնութեանս մերոյ:
Զոր եւ մարգարէն ի բացեայ նախաձայնէր զի կուտէ ծնունդն՝ իմ-
մանուէլ եւ «Աստուած եւ իշխան հզաւր եւ հանդերձելոյ աշխարհին
հայր»: Եւ «ոչ ումեք պոլ կարողութիւն զնորայն պատմել ազգասորհմ»: Եւ
եւթէ՝ «Սա Աստուած մեր, ընդ որում ոչ ոք համեմատեսցի տուողն
310 զիմաստութիւն Յակովբայ ծառային իւրոյ: Յետոյ յերկրի երեւեսցի
եւ ընդ մարդկան չրջեսցի»: Եւ թէ՝ «Հոգի ւերեսաց մերոց Տէր Գրիս-
տոս»: Որ նշանակէ թէ՝ Որ փչեսց յերեսն Աղամայ զկենդանութիւն,
նա ւ՛ որ մարմնանալոցն է եւ տալոցն է մեզ զվերին կենդանութիւնն.
Գոր եւ փչեսց (73բ) իսկ յառաքեալան ասելով. «Առէք զՀոգին սուրբ»,
315 այսինքն նորոգումն եւ վերստին դարձումն յառաջին անապական ըս-
տեղծուածն: Ապա ոչ ըստ նոցա ամբարշտութեանցն՝ համարելով իւր
միայն զիւրոյ մարմնոյն անարգանս, ըստ որում առաքելոցն ասէր.

299-300. Ա Թադ., Ը, 7:

300. Հմմտ. Մտ., Ժ, 40:

302-303. Եւգ., է, 1:

303-304. Յով., Ժ, 35:

307. Ես. Թ, 6:

308. Հմմտ. Ես., ԾԳ, 8:

309-311. Բարուք, Գ, 36, 37, 38:

311. Եր. Ողբ, Դ, 20:

314. Յով., Ի, 22:

299. ԸցՍամուէլ:

300. Ըցաղաղեցտան: > որ զքեզ:

301. Ընգալան:

305. մերոյ:

307. հանդերձելոյ:

309. տուաւդն:

310. Յակովբայ: իւրոյ յետոյ:

312. Աղամայ:

315. վերըստին:

316. ամբարշտութիցն:

317. զիւրոյ: անարգանս:

- «Որ դձեղ անարգէ՝ զիս անարգէ»։ Զոր եւ առաքեալն ասէ՝ «Ոչ թէ զանձինս քարոզեմք, այլ զՅիսուս Քրիստոս եւ զմեզ ծառայս ձեզ վասն Քրիստոսի»։ Եւ «նա է ճշմարիտ Աստուած եւ կեանք»։ Եւ թէ՝ «Ակն ունիմք յայտնութեան փառաց մեծին Աստուծոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի»։ Եւ «յորոց Քրիստոս ըստ մարմնոյն, որ է ի վերայ ամենեցուն Աստուած աւրհնեալ յաւիտեանս»։ Հանդերձ մարմնով գիտելով զնա Աստուած. եւ լոյս փառաց եւ էութեանն նկարագիր. եւ ոչ համարել յափշտակութիւն զգոյն հաւատար Աստուած. զի եթէ համարելով միայն է, ըստ նոցա, կամ յափշտակութիւն ֆրոնտալիստութեամբ կամ պարզեական տուր, եւ զերկաքանչիւրսն յաստուածայինն էութեանն իմանալ՝ մեծագոյն ամբարշտութիւն։ Այլ աստուածային Գիրք զսոցուն հակառակն ասեն, ըստ Հաւր վկայելով բերանով աւետարանչին, ընդ իւր միշտ գոլ զՈրդին, թէ՝ «Բանն էր Աստուած»։ Եւ իսկոյն զարարչական ֆութիւնն եւ զգաւրութիւնն յարէ ի նոյն թէ՝ «Աստուած էր Բանն եւ ամենայն ինչ նովաւ եղեւ»։ Եւ թէ՝ «աւ Մարմինն եղեւ» աշխնքն մարդ։ Եւ թովմաս՝ զի Հրէիցն զգիւնահարեալն Աստուած եւ Տէր խոստովանեցաւ։ Նա է Աստուած՝ զոր ցանկային տեսանել զոնեայ ընդ աղաւտ հրըշտակքն, եւ էն ըստ իւրումն բանի՝ «Երանի որոց ոչ իցեն տեսեալ զիս եւ հաւատան»։

Դ. — ԸՆԴՈՒՄ ՔԱՂԱԿԵՒՈՆԱԿԱՆԱՑ

Թելադրեցուք եւ զբաղկեղովնականացն խոստորնակ իմացմունան. վասն զի եւ նոքա (74p) բնութիւնս եւ ներգործութիւնս եւ կամս երկուս ի Քրիստոս անշատաբար որոշակի գոլ սահմանեցին, բայց ի

318. Ղ. Ժ, 16:

318-320. Բ Կոր., Դ, 5:

320. Ա Յով., Ե, 20:

321. Տիտ., Բ, 13:

322-323. Հռ. Թ, 5:

330. Յով., Ա, 1:

332-333. Յով. Ա, 2, 3:

333. Յով., Ա, 14:

336. Յով., Ի, 29:

323. Վերս:

325. յապըշտակութիւն:

326. յապըշտակութիւն:

327. բռնագրովստութիւն:

328. յածախն: յամբարշտութիւն: ամային:

335. ցանգախն: հրըշտակքն:

- 340 ղիմէն. զոր միաւորեալ ասացին՝ առ ի յափշտակել կամ աբաւորել զմիտս պարզամտաց: Արդ քանզի յետին սոցալս բուսաւ արմատ չարութեան, պատկանաւոր է առ սոսա առաքեալականն քան. «Գիտեմ զի եկեացեն զայլք յափշտակողք, որք ոչ խնայեացեն հաստին, եւ ի ձէնջ յարիցեն արք՝ որք խաւսեացին թիւրս ձգել զաշակերտեալսն զկնի իւրեանց»: Եւ ևեթէ՝ «Գարոց է նախ ասրատամբութիւն, եւ ապա յայտնեացի որդին կորստեան, մարդն անաւրէնութեան»: Զոր եւ Տէրն դուշակեաց թէ՝ «Իսկ արդ Որդի մարդոյ եկեալ զտանիցէ՞ հաւատս յերկրի»: Յիրաւի արտաքոյ ամբիժ հաւատոյ հարցն իմանին՝ որք ըզտնաւրէնութիւնն Աստուածն Բանի պատառելով՝ երկուս բնութիւնս (75ա) և երկուս կամս և երկուս ներդրութիւնս խոստովանին, զբաբանաբար զմեզ պախարակեն ասելով թէ՝ Մի բնութիւն ասելով ի Բրիստոս զյեղումն եւ զփոխումն նշանակէք. ոչ իմացեալք եթէ՝ Մի բնութիւն յերկուս զէմս ստորագի: Ի՞ որ ըստ պարզութեանն է մի բնութիւն, որ ոչն է յաւական, որպէս Գաբրիէլ եւ Միքայէլ, եւ է՝ որ 355 ըստ յաւաւորութեանն է մի, որպէս Ադամ եւ Նոյ: Արդ եթէ մի բնութիւն՝ ըստ այնմ ասէաք զոր ի Բրիստոս, որ ըստ պարզութեանն էր, արդարեւ ոչ էր ի զէպ ասել զնա Աստուած մարդացեալ: Իսկ եթէ ըստ այնմ աւրինակի առացաք մի բնութիւն, ըստ որում յաւական է, ոչ լինի բարձումն աստուածութեանն և մարդկութեանն:
- 360 Արդ եղիցի մեզ աւրինակ, ամենայն իրաւք, մարդս. զի ի մերայ սորա ասի որ ինչ անկ է մարմնոյն եւ որ ինչ մարթ է (75բ) հոգւոյ. լայց մարդն ոչ ասի երկուս բնութիւնս: Իսկ եթէ ընդդէմ եկեացէ քանիս՝ երկուս սահմանելով ի մարդս բնութիւնս, Բրիստոսի՝ Երիս

342-345. Գր. Առ. Ի, 29:

345-346. Բ Թեո. Բ, 3:

347. Ղկ. ԺԸ, 8:

352-369. Գիբք Թղթոց, էջ 286-7:

340. յապշտակել:

341. սոցալս:

343. յապշտակողք: խնայեցեն: հաւատիմ] հաւտին:

344. խաւսեցին:

345. ապրատամբութի.:

346. կորստեան:

347. մարդո:

348. արտաքո: հաւատո:

354. Միքայէլ:

355. յաւաւորութիւն:

356. յամմ] յայնմ:

360. վերա:

361. անդ: հոգոց] հոգւոյ:

- լինի հաստատեալ. Երկուք՝ զմարդկայինսն եւ մին՝ զաստուածայինն :
 365 Զի եթէ զմինն յերիցն բառնայ բնութեանց , թէ զմարդկային հոգին՝
 Ապողինարի գտանի արտասկից . իսկ եթէ զմարմինն ասիցէ պիտա-
 կարար՝ Եւտիքի է հաղորդ . իսկ եթէ աստուածութիւնն բնակեալ ,
 այլ ոչ միաւորեալ ի մարմնի՝ նստորական մոլորութեան է դաւա-
 նակից :
- 370 Եւ արդ քաջայայտ իմն աւրինակաւ զմարմին մարդոյ ի չորից
 նիւթոց գոլ հաստատեմք . ի հողոյ , ի ջրոյ , յաւդոյ եւ ի հրոյ : Եւ
 դոյ հնար դասողութեամբ յաւելով եւ արականցուցանել որ ի բա-
 նականութն հարցափորձի բնութեանցն յեղանակելով : Արդ , զի յայ-
 քան (76ա)եաց է Աստուծոյն բնութիւն մարդոյն , ընդէ՞ր մի բնութիւն ա-
- 375 սի : Այլ վասնդի առհասարակ սեռին անստգտանելի է սահման , եւ
 զի եւս յորովիւքն մաքառիցեմք , մարմինն իսկ չէ հոգի եւ ոչ հոգի
 մարմին : Եւ յայտնի այս ի բաժանմանն . այլ քանզի անճեղք եւ ան-
 սահատ պատականեալ յարդարեցաւ , թերեւս անբաղաբար կոչեցաւ :
- 380 Մի՞ գի յիմանարի եւ քաց յարձակութենէ զարմանազան ունի զանբա-
 ժանութիւն , եւ ի զատուցմանն ոչ էակ կարէ անուանիլ . այսպիսի
 ուրեմն գաղափարաւ եւ արարչական Բանին իմանի տնաւրէնութիւն ,
 թէպէտ եւ ոչ եւս կարեն հասու լինել միտք մեր . զի անդր եւս քան
 զհրաշս զծառային առնուլ պատկեր . ոչ յեղով կամ սպառելով , ի
 քաց բարձելով միւսոյն զմիւսն , այլ անմեկնելի հաղորդ (76բ) ու-
- 385 թեամբ : Վասն որոյ եւ յոյժ ճահողագոյն թուի խոստովանողացն մի
 բնութիւն ասել . քանզի եւ ընդ աջմէ նստեալ մի համեմատութիւն
 քարոյի : Ապա եթէ հակառակ ինչ վարկանիցին ոմանք զպատաս-
 լանեալը անկարելի համարելով , որպէս թէ երկուս բնութիւնս պատ-

370-520. Գիրք Թղթոց , էջ 23-28 :

364. զմարդկայինսն : զածաինն :

365. բառնայ : զմարդկային :

370. մարդո :

371. հողո : ջրո : հրո :

372. գո :

379. հարձափորձի :

379-380. դանբաժանութե :

380. կարի] կարէ : Ուզղ . ըստ իմ . :

381. տնաւրէնութե

382. ամդ] անդր : Ուզղ . ըստ Գթ . ի :

383. զծառային :

385. որո : հանազայն] ճահողագոյն : Ուզղ . ըստ Գթ . ի :

387. վարկանեցին : Ուզղ . ըստ Գթ . ի :

388. երկու : բնութիւն : Ուզղ . ըստ Գթ . ի :

- չաճ իցէ՝ աստել քան եթէ մի, գլխասցեն զի զնոյն անհնարութիւն եւ
 390 ի մարդումն գոյ կարգելով ճանաչել՝ ոչ միայն ի փիղիսոփայականն
 արհեստիցն ստորոգութիւնն, այլ եւ սուրբ Գիւրգ աստուածաշունչը
 թէպէտ եւ քննութեանցն վարդապետութեամբ ոչ վարին, որպէս նոյն
 ինքն տեղեկացուցանէ պատմութիւնքն, սակայն պատուաւորն յաւէտ
 յարգանաւք, եւ արհամարհանք բազում միջոց ունի տարբերութեամբ։
- 395 Զի զմարմինն (77Ա) յանարգ ի կաւոյ ատեղծանել զեկուցին, եւ զհո-
 գէին անեղին փշուամ ծանուցանէ։ Եւ նուիրականն առաքեալ ստուգիւ
 զիտելով զիւրաքանչիւրոցն զանազանութիւն, վասն որոյ եւ աղաւթէ՝
 ամբիծ պահել զհոգի եւ մարմին մինչեւ ի զայլուստն Տեսառն։ Լուսա-
 ւորագոյնս եւ Փրկչին յայտնի վարդապետութիւնն զհոգին առաւելն
- 400 ասելով քան զմարմին. եւ այլքն բարձրապատիկ յաղագս սորին։
- Արդ զո՞ ի նոցանէ կանգնեացան ընկեր զերկուան կամողն ցուցա-
 նել բնութիւնս՝ Ապողինարի լինելով ջատագով, որ է աղճատանք եւ
 շամբուչ յիմարութեան ձեռնարկութիւն. զի եթէ չէ ըստ գումարու-
 թեան մի, բոլորեցունց ծանալթանայ այլ եւ այլն գոյ։ Բայց թերեւս
- 405 ասիցեն թէ՝ մարդոյս կաղնութիւն արարածալան է. թէպէտ եւ յոք-
 (77Բ)ունց է, գոյ հնար մի ասել։ Իսկ անբաղդատելի արարողին ոչ
 եւս նոյնպէս։ Եթէ աղապէս իցէ՝ ուրանալ պարտին եւ զմարդանալոյն
 վկայութիւնս. «Բանն մարմին եղեւ, ասէ, եւ զծառային առնուլ ըզ-
 նմանութիւն։ Զի զայն ուսուցանէ առնուլ, զոր ոչն ունէր. զի ոչ
- 410 բռնադատեցաւ նա յումեքէ եւ ոչ ամաւթ վարկաւ, որ չէաք ինչ յանդ-
 նորա եղբայրութեանն, եղբարս անուանել։ Ապա եթէ այնչափ ան-
 կարելի գոյ համարեցին զմիաւորութեանն պարսաւելով զքաղցրու-
 թեամբ իրոնարհումն ի մերս բնութիւն, չփոթութիւնն եւ զանգումն
- 415 փաստաբանելով, մի՛ եւս վարեցին իսկ ձայնիւ միաւորութեամբ,
 մանաւանդ զիմացն։ «Որ ի կերպարանս Աստուծոյ էր, ասէ առա-
 քեալն, զկերպարանս ծառայի էառ»։ Տեսանե՞ս զի կերպ եւ կերպ

408. Յովհ., Ա, 14:

415-416. Փիլ., Բ, 6, 7:

390. զոն: Ուղղ. ըստ Գթ.ի: փիղիսոփական:

391. ըստորոգութիւն:

401. կամաւն: ընդէր: ընկեր: Ուղղ. ըստ Գթ.ի:

403. յիմարութիւն: Ուղղ. ըստ Գթ.ի: ձեռնարկութիւն: Ուղղ. ըստ Գթ.ի:

404. ծանալթանա: արդ] այլ: Ուղղ. ըստ Գթ.ի:

408. վկայութիւն:

410. > վարկաւ: Յաւ. ըստ Գթ.ի: ցանգ] յանդ: Ուղղ. ըստ Գթ.ի:

413. չփոթելութիւն: > եւ. յաւ ըստ իմաստի:

416. ծառայի:

ասի: Զո՞ր արդեւք կերպարան զանգեալ եղծանիցեն ըստ իւրեանց
(78ա) դաւանութեանն: Զի ձեթէ բովանդակին հպաւորութիւն խառ-
նակումն պատճառին, զնոյն ուրեմն եւ դիմացն պարտին իմանալ:
420 Ապա ուրեմն ծաղու արժանի են բանքն: Զպատուականն ոչ զանգե-
տեն, ըստ նոցա շամշութեանն, յանձն առնուլ, եւ յայն եւս սար-
սափեալք քստմնին: Զի ըստ առասպելական բարբառմանցն զգլուխն
մի դոլ ստեղծանեն եւ զտոռունն երկաքանչիւր սահմանեն: Աւա՛ղ
վշնամանացս, որ լի է դառնադոյն ամբարշտութեամբ. զի ոչ միայն
425 զտոռեսութիւնն լոկ պատառեալ անջատեցին, աքանչելի փրկութեանն
անքակութիւն, այլ զնորին իսկ փակից Հաւրն, զհանին ասեմք, ըզ-
քնութեանն դէմն: Այլ ալալելի բացայայտեցին զանգեալ եւ զհիո-
թեալ, որպէս իւրեանց լեզուաւքն Վկայեն, եւ զայն ամբողջ պահել
(78բ): Զի առանց կերպարանի հնարեցին ցուցանել զանճաւորութիւն
430 Որդւոյ, նոյնպէս եւ զմարդոյ, խելայեղ բարբառմամբ ծայրտեսալ
տրամատեն զայսպիսի առակալի պղտորութիւնս զգայուելով: Ոչ գի-
տեմք ուստի եկին յայս մոլորութիւն քաղկեդոնիւտքն:

Զի հաւատ որ ընդհանուր տարածեալ բարեբանի յետ զմարմին
եւ զհոգի եւ զմիտս աստանալոյ Բանին՝ մի Տէր զՅիսուս Քրիստոս
435 քարոզէ. եւ կենդանարար ի բերանոյն իրեալ պատգամս, ոչ դոյզն
ինչ մարդոյ, այլ որ ի ծոց անակղբանի Հաւրն է: Նմա Գիրք Վկայեն
պատմել եւ զխրադործականն եւ զաղքատականն. նմին՝ մարմնովն
ծաղեցեկումն անորոշելիս է՝ բարբառին: Եւ ճշմարտիւ գոյ զնոյնս
ի յարաբարդելումն տեսանել. զի ձեթէ մոլեղնեալ ոք, ըստ ոմանց
440 խորհրդով, քար(79ա)կոծել խոկացի, մարդ է. եւ եթէ հաւատով
նշանախնդրել բարեպաշտաբար յորդորեացի՝ Աստուած է: Քանզի մի,
եւ ոչ երկուս անճաւորութիւնս տեսին ի Տէրն ասպքինեալք: Զի՞նչ
աստանաւր կամեացիս, ո՛ր մանջրպետողը, ուրեմն աստուածային դէմն

417-418. Թով., Թ, 35:

418-419. Թով., Թ, 38:

417. արդեւք: զանկեալ] զանգեալ: Ուղղ. ըստ ԳԹ.Ի:

423. զանճիւս] զտոռունս: Ուղղ. ըստ ԳԹ.Ի: աւախ:

424. ամբարշտութիւն:

427. այլայլի] այլալելի, Ուղղ. ըստ ԳԹ.Ի: զանկեալ] զանգեալ: Ուղղ. ըստ ԳԹ.Ի:

430. Որդո: զմարդո:

431. սղառելով:

433. ընդհանիւր:

434. աստանալո:

436. Վկայեն:

442. անճաւորութիւն տեսանին: Ուղղ. ըստ ԳԹ.Ի:

443. անջրպետողը: ածախն:

- 445 ի մարդկային յանճարասար բնութեանն միաւորեալ անարգութիւն
կրեաց, միշտ մնալով յանպատուին, եւ առանց պատկերի մնացեալ
զգեւրազանցութիւնն ընկալաւ ճոխութիւն: Քստմիմ յաւերժ սարսափ-
մամբ յամբարըտութեանս յամել թշնամանս: Քանզի պարտ է կամ
ըստ արժանի միաւորութեանն ի բաց թողուլ զանոպայ բաժանմունսն,
կամ ամենեւին իսկ ուրանալ: Ընդէ՞ր կրճատել արեւն Վիսով հաղոր-
450 դութեամբ, որպէս թէ երկու կատարեալք ոչ կարեն մի կա(79բ)-
տարեալ լինել: Զայս հնարաւորութիւն առաւել բարդաւաճեալն հո-
վիւն՝ մեծն Բարսիլիոս վարդապետեաց, յամալթ առնելով զպեղծն
Ապողինար եւ յերկուց անշիոթ կատարելութեանցն մի բնութիւն ա-
սել: Այսպիսի եւ ի վերայ երկուց կամացն զոր կարծեն, այսպէս
455 զբէր. Զոր աւրինակ սպիտակութիւն ասուոյն ներկեալ դունով ծի-
րանոյ՝ ոչ երկու գոյն, այլ մի է. այսպէս մի նն, եւ ոչ երկու ա-
ռաջնորդականք. քանզի ոչ այլ ինչ կամէր Քստմն, եւ այլ ինչ կամէր
միտք Բանին:

- Գրէ եւ Ոսկերեւանն կոչեցեալ Եկեղեցւոյ. Մի՛ շիոթեսցուք,
460 ասէ, եւ մի՛ անջրպետ ի մէջ արկցուք. Վասնզի միութիւն խոս-
տովանիմ եւ ոչ քայքայութիւն ինչ եւ կամ զուծումն այս բնու-
թեան յայն, կամ ախր՝ յայս, այլ միացեալ ասեմ եւ մի լեալ:
Նոյնպէս եւ մեծն Յուլիոս ի (80ա) թղթիս որ առ երջանիկն Դիոնի-
սէոս Աղեքսանդրացւոց քաղաքի. Զի եթէ որոշեսցես զբնութիւնսն՝
465 բացազանացեն ընդ նոսա եւ երկաքանչիւրքն քնաւորականք: Եւ մեծն
Աստուածաբանն՝ Յոյով, ասէ, ան ժամանակիս ախորիկ քանչելիք.
Աստուած լսաչեալ: Եւ զի՞նչ քան զայս հրաշափառագոյն՝ զԱստուած
լսաչեալ տեսանել: Եւ եթէ համարձակիմ առել յաղագս առեցելոց եւ
աւծելոյն եւ եղելոյ, որպէս զոր էաւծն զոյգ Աստուած: Նաեւ աս-
470 տուածափառ նախամարգարէն զի՛ փայտէ կախեալ վեանս կոչէ: Որ-
դին Որոտման Յովհաննէս՝ ճշմարիտ Աստուած եւ Վեանք յաւիտե-
նականք: Սերբէրէիցն տեսանողն Եսայիաս՝ զի՛ կուտէ ծնեալ Աս-
տուած ճոխաբանէ: Տարսմնացի փողն՝ Մի՛ կարծէք ասէ, ի ժա-

446. ընդալաւ: քամին: Ուղղ. ըստ Գթ.ի:

447. յամբարըտութեան:

448. զանոպա:

453. ցերկուց: անշիոթ: կատարելութեանն: Ուղղ. ըստ իմաստիմ:

455. ասուոյն:

459. եկեղեցոյ:

464. Աղեքսանդրացիոց:

465. բացազանացեն:

469. եղելո: զուգ:

472. Սերբէրէիցն: տեսանալն: զի ի կուտէն:

- մանակի ի վրասէ առնուլ ակիզքն. զի Աստուած առաքեաց զՈրդի իւր,
 475 որ եղեւ (80բ) ի կնոջ: Եւ եմուտ ընդ աւրինաւք, զի զաւրինաւորսն
 ապրեցուացէ: Դարձեալ նոյն մարդարէ հանդերձ միւսով թէ՛ Ոչ
 պատգամաւոր ոք եւ ոչ հրշտակ, այլ ինքն Տէր 'եկեացէ եւ փրկեացէ
 զմեզ: Զոր իւրովին զալստեամբն առ բուժումն Վրդին. «Դու հաւա-
 480 սեր իսկ 'եւ որ խաւսիդ ընդ քեզ՝ նա է»: Զոր եւ աղաղակէր ասելով
 Փրկիչն եթէ՛ «Որ ատես զիս ատես զՀայրն, որ առաքեացն»: «Հայր իմ
 ընդ իս է»: Եւ թէ՛ «Ես եւ Հայր իմ՝ մի եմք»: Եւ թէ՛ պէտ զբազմապա-
 տիկան քննեացէ ոք յաղաղաւ յառցիկ յայտարարութեան ի սուրբ Գիրս,
 ոչ ուրեք զտանիցէ ւրկուց քնութեանց բաժանեցելոց հանգանակաւ
 485 բաշխել տալ. այլ մարմնով Բանին Աստուծոյ յայտնեցելոյ զնա ասեն
 Գիրք՝ Հովիւ եւ ոչխար, քահանայ եւ (81ա) պատարադ, ճանապարհ
 եւ դուռն, լոյս եւ ճամբարութիւն:

- Իսկ ևթէ արտաքին փիլիսոփայիցն պանծայցեն մարտնչել ընդ մեզ
 պէսպէս հնարիւք՝ թէ՛ պէտ եւ աւտար է նոցայն ուսումն բազում ի-
 490 րաւք յաստուածապարգեւ պատուիրանաց, սակայն եւ ոչ լայնմանէ
 հրաժարեցուք: Արդ ե՛կ զի անցցուք ի հանդիսի քողայարտելով ըզ-
 խղիսաթեալաւ. զի նշանակեցաւ ի մէջ 'եւ յառաջագոյն՝ զի մարմին
 չէ հոգի, եւ ոչ հոգի՝ մարմին, թողցուք զայլսն: Արդ մի բնութիւն
 Բանին աստուածութեան է, իսկ միւս ընկեր շարայարութեանն կամ
 495 զուղածանապարհութեանն, ըստ անուղղայ բարբանջմանցն, զո՞վ
 վանդեանցեն ի մարդկային բնութենէն. զհոգի՞ առանց մտաց, ևթէ
 զանզդայ մարմինն: Զի չէ նոցա առ ալս ճոռմաբանել (81բ) մի բնու-
 թիւն ասելով զմարմինն եւ զհոգին: Ա՞յդ ուրեմն էր բարձրայաւն

481. Յով., ԺԴ, 9: ԺՁ, 32:

482. Յով., Ժ, 30:

476. ապրեցուացէ:

477. հրշտակ: > Տէր: Յաւ. ըստ ԳԹ.Ի:

478. զալստեամբն:

484. հանկանակաւ:

485. յայտնեցելո:

488. փիլիսոփայիցն:

491. անցուք:

494. միւս: շարայարութե.:

495. անուղա:

496. կանգնեցեն: բնութիւն] բնութենէն. եղաք ըստ ԳԹ.Ի:

497. զանզդա: զիս] զի: Ուղղ. ըստ ԳԹ.Ի:

498. Արդ] Ա՞յդ: Ուղղ. ըստ ԳԹ.Ի:

- 500 նազանաց նոցա խորհուրդ, որք նմանեն բռեալ զերեզմանաց, դար-
տաքուստն զեղեցիկ լեղծաւորեն, եւ ծածկեցելոցն փեռեկումն ժան-
տահոտս բուրէ: Աստանաւր անբաւ տարակուսանաւք ունին պապան-
ձել. զի թէ երկուս ասել մաքառին զմարդկային ընութիւնն՝ աւցոեն
զրկելով՝ զհոգին լիամ զմարմինն ի փրկութենէ առողին: Նոյնպէս եւ
505 միաբանելով, եթէ հաւանեցին միաւորութիւն խոստովանելով, որ-
պէս էն իսկ, մի՛ ալ համարձակեցին անդուռն բերանով ձերկուց ձայ-
նիւն զաւղանջել:
- Այլ մեք, ո՛վ վստամիտդ եւ յոքունց ցանկալիդ, յամենայնի
զկարող եւ զանսկզբնակ(82ա)ան էութիւնն Հաւըն ձերկնաւորի փառա-
510 բանեցուք, որ իմանալի ձեռաւքն զմարդոյն յարդարեաց զկաղմու-
թիւն, աջաինքն Որդուովն եւ սուրբ Հոգւովն, ընդ "արացցուք" ասե-
լով. եւ աջ եւ բազում Հաւը՝ զՈրդի Գրոց Վկայեալ, եւ մատն Աս-
տուծոյ՝ զՀոգին սուրբ ի Փրկչէն վարդապետեալ: Եւ ոչ որիչ զներ-
515 քին եւ զարտաքին մարդն սահմանել, թէպէտ եւ գրեաց Պաւղոս ա-
ռակաւոր իմաստիւք: Եւ մի՛ դարձեալ զարարչական Բանին տնաւ-
րէնութիւնն ի մարդ եւ յԱստուած յանդընեալ բաժանեցուք, զի խոր-
հուրդ է անքննելի: Գուցէ ի փայլալնացայտ մեծի աւուր դալստեան
իւրոյ եւ զմեզ հրամայիցէ յտրել ընդ մէջ յառաջահետեւող հոգն՝
520 ընդ կեղծաւորսն տալով զբաժինն: Այլ ամբիծ հաւատով հանդիպել
նմա, զի մի տէր(82բ)ութեամբ եւ կերպարանաւք ծաղկելոց է արեղակն
ի բարձանց փառաւք Հաւը, եւ ոչ երկու: Եւ յայնժամ հայեացին ի
նա բաժանողքն՝ որպէս զայն որ խոցեցին, սաստիկ ամաւթ կրելով:

499. պանձաց] նազանաց: Եղաֆ ըստ Գթ.ի:

499-500. դարտաքուսն:

502. զմարդկային:

503. առաւդին:

504. զածաինն: զմարդկային:

506. բերանաւք: ձայնիւք: Ուղղ. ըստ Գթ.ի:

511. Որդուովն: Հոգւովն: ըստ] ընդ: Ուղղ. ըստ իմաստին:

512. Վկայեալ:

513. արտաքին] որիչ: Ուղղ. ըստ Գթ.ի:

516. ցլած:

517. փայլալնացայդ:

518. իւրո: հրամանեցէ: յառաջահետեւիդ:

521. հայեացեն:

522. բաժանողքն:

ՎԵՐՋԱՐԱՆ

- Ձայտուիկ փոքր լի շատէ՛ գհերձուողացն պատճառ սահմանելով
 525 և և ի վերայ բերելով զլուծումն պատճառս յանդիմանութեան կար-
 ղեցի քում ևերջանիկ պետութեանդ, ո՛ւմ քաջդ բանասիրաց, Տէր իմ
 Մուշեղ Բագրատունի, արեւմարեղ և և հանճարեղ պունակացեալդ առ
 ծայրագոյն խորոց խոհեմադոյն, ըստ գործականին և և տեսականին
 530 Դերող ասորոգութեանցն: Զի ծանիցէ՛ քոյդ խոհականութիւն յոմանց
 փախչել, որք են ներհակք ճշմարիտ և և ուղիղ դաւանութեան, առեր
 և և ամբիժ մերոյ հաւատոյս. և և ոմանց բաղձալ (ՏՅԱ) և և հաւաքել
 ի քոցդ ընդարձակատարր շտեմարանացդ իմաստս, ի մարդարէիցն
 տնկեալ, յառաքելոցն դարգացեալ, ի տրոց վարդապետացն դաս-
 535 տիարակ(եալ) ուղղափառ խոստովանութեամբ և և բարեպաշտ կար-
 դաւք, յոգնաարտոյտ պարագայական կենսաւք քաղաքավարի մինչեւ
 ի յետին ժամանակ: Զնախնական քո ցեղապետին Սողովմոնի ար-
 քայի ասել առ ծերութիւն եկեալ ի վերայ քո տկարութիւն ըստ մարմ-
 նոյ կիրք, թէ ահա ժամանակ՝ յորս ասացից թէ՛ ոչ են կամք իմ ի
 դոսա: Յետ այնմ ընդ ուղղափառ և և հաւատարիմ ասպասւորացն ըն-
 540 կալցիս մասն և և լաժին, դատելով ի ժողովեալն՝ զոր խոստացաւ ուղ-
 դափառ հաւատացելոց:

ԴԱՒԱՆՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՑ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

- Աստանաւր տարրոյ միասնական առեր Երրորդութեանն կարգեցից
 քոյդ (ՏՅԲ) ուսումնասէր շնորհադրութեանդ զխոստովանութիւն
 ներբաղոյն իմ աստուածարանութեամբ. զոր սակաւուց քան և թէ բաղ-
 545 մաց դիտել, զմիայնակն ասեմք, որպէս յորժամ վասն Հաւր յատուկ
 աստուածարանեմք: Ասեմք Հայր անսկիզբն և և պատճառ և և ծնող և և

524. վերա: յանդիմանութի: Ուղղ. ըստ ԳԹԻ: կարգեցի: Ուղղ. ըստ իմաստին:
 530. մերո:
 532. տնդեալ:
 532-533. դատարարակ: Ուղղ. ըստ իմաստին:
 534. պարագացական:
 535. Սողովմոյնի:
 535-536. արբաի:
 536. վերա:
 536-537. մարմնո:
 538. յուղափառ:
 538-539. ընդալցիս:
 541. զսրո:
 544. ասեմք: յայտուք] յատուկ: Ուղղ. ըստ իմաստին:
 545. անսկիզբն: ծնալ:

յառաջաբերող, եւ որ ինչ սոցին աղբակից : Զի այսոսիկ ի Հաւր Թան-
 թակացութիւնսն ենթակայանան յատուկ . այլ ոչ յորդւոյ եւ ի Հոգւոյն ,
 զի մի՛ զդէման խառնակեցուք : Իսկ յորժամ ասեմք Որդի եւ Բան եւ
 Միածին եւ Յնեալ եւ Ճառագայթ, եւ որ ինչ սոցին աղբակիցը, այս
 550 Որդւոյ յատուկ ենթակացութիւնսն ենթակայանայ . այլ ոչ յարմարին
 Հաւր եւ Հոգւոյ, զի մի՛ զդէման խառնակեցուք : Իսկ յորժամ ասեմք
 Հոգի եւ Ող, Բխումն, միեմարիչ (84ա) եւ որ ինչ սոցին աղբակից ,
 այսոքիկ Հոգւոյն սրբոյ յատուկ ենթակացութիւնսն ենթակայանայ ,
 զի մի՛ զդէման խառնակեցուք : Իսկ յորժամ ասեմք Աստուած, անեղ ,
 555 մշտնջենաւոր, յաւիտենական, անորակ, անքանակ, անուր, աներբ,
 եւ որ ինչ սոցին աղբակիցը, այսոքիկ Հասարակաց ասին արբութեանն
 Երկը անձնաւորութեանցն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, սակս
 մի գորոյ ընդութեանն եւ զաւրութեանն եւ սխառացն :

Եւ զարձեալ ինդրելի է՝ ուստի՞ զաւանել Հասարակաց զառանձ-
 560 նաւորութիւնս սուրբ Երրորդութեանն, արարիչ, աւրէնսդիւր, ազա-
 արիչ, յարուցիչ, անբովանդակելի Հասարակաբար : ԶՀաւրէ Մովսէս
 ասէ . «Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկինս եւ զերկիր» . որ Դաւիթ
 ասէ . «Բանիւ Տեառն երկինք Հաստատեցան» . զՀոգւոյն սրբոյ նոյն
 ինքն Դաւիթ՝ (84բ) «Հոգւով քերանոյ նորա ամենայն զաւրութիւնք
 565 նորա» : Ազատիչ ասէ զՀաւրէ ինքն իսկ՝ «Ես եմ որ Հանեմ զձեզ ի
 յերկրէն Եգիպտացոց» . եւ «Ազատեցի ի լծոյ ծառայութենէ» : ԶՈրդ-

562. Ծն., Ա, 1:

563. Սղ., ԼԲ, 6:

564. Սղ., ԼԲ, 6:

565. Թիւք, ԺԵ, 40:

566. Հմմտ. Դատ., Զ, 8:

546. յառաջաբերաւ :

547. ենթականա : յորդո : Հոգոյն :

550. յորդո : ենթականա :

551. Հոգո :

552. Եւաւ :

553. Հոգոյն : սրո : ենթակաութիւն : ենթականա : Պէտք է անկցնել . այլ ոչ յար-

մարին Հաւր եւ Որդւոյ :

556. սրբութիւն :

557. Որդո : Հոգոյն սրո :

558. գորո :

563. զՀոգոյն : սրո :

564. բերան :

566. եգիպտացոց : լծոց : ծառայութենէ :

566-567. զՈրդո :

- ւոյ առաքեալ առէ՝ «Եթէ Որդին զձեզ ազատեցէ, ճշմարիտ ազատը
լինիլիք»։ ԶՀոգւոյն սրբոյ նոյն ինքն առաքեալ՝ «Ուր Հոգի Տեառն
է, անդ աղատութիւն է»։ Սուրէնաղիւր է Հայր, ըստ որում Դաւիթ
570 առէ՝ «Առնել զկամս քո, Աստուած իմ, կամեցայ, եւ զաւրէնս քո
ի մէջ որովայնի իմում»։ ԶՈրդւոյ առաքեալ առէ՝ «Զմիմեանց բնոն
բարձէք եւ աշնպէս կատարեցէք զաւրէնան Գրիստոսի»։ ԶՀոգւոյն
սրբոյ նոյն ինքն առաքեալ առէ՝ «Սուրէնք Հոգւոյն կենաց ազատեցին
զձեզ յաւրինաց անտի»։ Յարուցիչ է Հայր, ըստ որում առէ՝ «Հայր
575 յարուցանէ եւ կենդանի առնէ»։ ԶՀոգւոյն սրբոյ նոյն ինքն Որդի ա-
ռէ՝ «Հոգի է կենդ(85ա)անարար»։ Անբովանդակելի Հայր, ըստ
որում մարդարէն ասաց՝ «Երկինք եւ երկիր լի են ինեւ, առէ Տէր»։
ԶՈրդւոյ առաքեալ առէ՝ «Որ էջ՝ նոյն է եւ որ ելն... զի լցցէ զամե-
նայն»։ ԶՀոգւոյն սրբոյ մարդարէն առէ՝ «Հոգի Տեառն երկոյ, զտիե-
- 580 ղերս»։

է ինչ դարձեալ զոր արեմք ի վերայ սուրբ Երրորդութեանն ու-
սեալք ի Գրոց, եւ է ինչ որ ամպով ծածկեցաւ ի մէնջ։ Վասնզի մի
բնութիւն է արբոյ Երրորդութեանն եւ մի զաւրութիւն եւ մի փառք
զիստեմք։ Եւ զի երեք անձնաւորութիւնք են արբոյ Երրորդութեանն

567-568. Յով., Ը, 36:

568. Բ Կոր., Գ, 17:

570-571. Սղ., ԼԹ, 9: (Եբր., Ժ, 7):

571-572. Գղ., 2, 2:

573-574. Հռ., Ը, 2:

574-575. Յով., Ե, 21:

576. Յով., 2, 64:

578. Եփ., Գ, 10:

579. Իմս. Ա, 7:

567. քէ] եթէ:

568. զՀոգւոյն: սբո:

570. կամեցայ:

571. զՈրդո:

572. զՀոգւոյն:

573. բառ: Հոգ.] Հոգւոյն:

574. ամպի] անտի:

575. զՀոգւոյն: սբո:

578. զՈրդո:

579. զՀոգւոյն: սբո:

581. վերայ:

582. ամբով:

583. սբո: Երրորդութիւն:

584. երեք] երեք: սբո:

- 585 զխտեմք, ևւ զանազանութիւնն է անուանցն ևւ անտիտիտիս զանազանութիւնն՝ զխտեմք: Զի Հայր միշտ Հայր, ևւ Որդի միշտ Որդի, ևւ Հոգին առարք միշտ Հոգի՝ զխտեմք: Եւ զի չմտանէ ժամանակ ի մէջ ընդ Հաւր ևւ ընդ Որդւոյ ևւ ընդ Հոգին սուրբ՝ զխտեմք: Բայց չեթէ զիա՞րդ վամ ո՞րպէս, այսոքիկ անհասանելի ևւ հրեշտակ (85բ) այց ևւ մարդկան. այլ իբրեւ զանհաս ևւ զանճառելի խորհուրդ սրբոյ Երրորդութեանն հաւատով պաշտեացուք ևւ հաւատով պատաւորեացուք, զայս առաիկ ի մեզ բերելով հանդերձ ալաիւ թէ՛ Ամենայն ինչ որ ինչ Հայր է՝ Որդի է, թայց ի ծնելութենէ. ամենայն ինչ որ ինչ Որդի է՝ Հոգի է, թայց յելողութենէ: Այսոքիկ ոչ զընութիւնն որոշեն, այլ ի բնութենէն զառանձնաւորութիւնն ըստանեն: Զոր ևւ զիցի պաշտել մեզ հաւատով ևւ երկիւղիւ երկրպագել ևւ պառաւորել զէակ իսկութիւնն ևւ զեռանձնեան սուրբ ևւ միասնական Երրորդութիւնն:

588. Որդո:

589. Է] ևն:

595. սրո:

590-591. Երրորդութիւն: